

EESTI KIRJANDUS

SISU:

A. LOORING: Konstantin Päts ja Eesti iseseisvuse süünd.

K. MIHKLA: Arthur Adson.

P. VIIDING: Eesti luule 1938. aastal.

O. URGART: Eesti romaan 1938. aastal.

D. PALGI: Erni Hiir — Palgest palgesse.

A. SAARITS: E. Tammlaan — Raudne kodu.

MAIT METSANURK: Märkusi M. Sillaotsa kirjutise puhul
„Naiskujudest Mait Metsanurga romaanides“.

Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 19. poogen.

N° 2

20. veebruar

1939

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1939 ASUTATUD 1906. XXXIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsitõlke tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool leheküljele 15 kr., veerand leheküljele 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1938) hinnaga à 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

VEEBRUAR 1939

NR. 2

KONSTANTIN PÄTS JA EESTI ISESEISVUSE SÜND.

23. ja 24. veebr. pühitsetakse kahte tähtpäeva: Eesti Vabariigi esimese presidendi Konstantin Pätsi 65. sünnipäeva ja Eesti riikliku iseseisvuse 21. aastapäeva. Selle kahekordse pidupäeva puhul heidame põgusa pilgu ajajärgule, mil sündis Eesti riiklik iseseisvus, seega vaatleme eesti rahva ajaloo üht saatuslikumat ja tähtsamat järku.

1917. ja 1918. aasta töid Eesti ellu ja ajalukku sootuks uue ajajärgu. Sel Eesti riigi loomise perioodil on sageli päevad suurema ajaloolise tähtsusega ja sündmusrikkamad kui hiljem kuud ja aastad. Ajaloos oleneb väga palju tabavast momendi kasutamisest. Õigeaegne samm võib järelsündmused muuta sootuks teissuguseks, kui see oleks kujunenud sündmuste „loomulik“ käigus. Säärast õigeaegset poliitilise momendi kasutamist näeme Eesti ajaloo Vene 1917. a. veebruarirevolutsioonile järgnenud ajal. See oli aeg, mil juba varem tuntud eesti avaliku elu tegelased tõusid eesti rahva poliitilise elu juhtideks. Üks tolle aja kesksemaid võitlejakujusid on Konstantin Päts.

Sõna tõsisel mõttes võideldi tollaegselt Vene valitsuselt kätte 30. märtsi / 12. aprilli¹⁾ autonoomia-dekreet ja viimase elluviimise määrus, mis võimaldas kogu Eesti ala liita üheks haldusühikuks ja andis eestlastele võimaluse esmakordselt asuda Eestimaa omavalitsuse juhtimisele. 1./14. juulil astus kokku autonoomia-dekreedi sätete kohaselt ellukutsutud Maanõukogu. Avakoosolekul Maanõukogu esimehe valimise puhul seab J. Tõnisson esimehe kandidaadiks üles K. Pätsi, kuid viimane jääb A. Vallneri kõrval ühe häälega vähemusse. Juhtivat

1) Kuupäevad on märgitud kuni 1. veebr. 1918. a. paralleelselt vkj. ja ukj., kuid mainitud päevast alates ainult ukj.

osa hakkab K. Päts Eesti maaomavalitsuse tegevuses etendama alles siis, kui ta Maanõukogu koosolekul 12./25. okt. valitakse Maavalitsuse esimeheks ja administratiivosakonna juhatajaks ²⁾).

K. Pätsi Maavalitsuse etteotsa asumine sündis erakordselt raskel ajal. Venes ja Eestis tegutsevad tööliste ja soldatite saadikute nõukogud — lühendatult sovetid — olid kasvanud päev-päevalt tugevamaks ja legaalsete võimuorganitega võisteldes ähvardasid juba kogu võimu enda kätte haarata. 25. okt. / 7. nov. toimuski Venes enamlik riigipööre. Tallinnas toimus võimu haaramine sovettide kätte paar päeva hiljem. 27. okt. / 9. nov. ilmus Toompeale äsjaloodud sõjarevolutsioonilise komitee volinik Viktor Kingissepp ja võttis kubermangukomissar Jaan Poskalt riigi keskvõimu esindaja ülesanded üle. Uus riigihalduse esindaja V. Kingissepp kõrvaldas kõik senised maakondade komissarid, kuid ei teinud omavalitsuse alal mingeid muudatusi ega korraldusi ja kõik Eestimaa autonoomsed organid jäid endiselt tegutsema ³⁾).

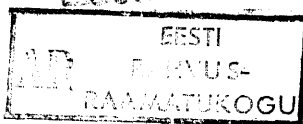
Riigi haldusajade ülevõtmine oli sündinud takistuseta, kuid sellest hoolimata järgnes rida konflikte, sest kohalikud ametnikud, sõjaväelased ja omavalitsused ei tahtnud tunnustada enamlikku riigivõimu. Oktoobrirevolutsioon tõi ainult uue isiku keskvõimu esindajaks, kuna Eestimaa kõrgeimaks deliberatiivseks organiks jäeti endiselt Maanõukogu ühes tema eksekutiivorgani Maavalitsusega.

Esialgu töötas Maavalitsus K. Pätsi juhtimisel legaalselt edasi. Uued võimud aga hakkasid peatselt tungima autonoomsete asutiste kompetentsi ja tekkinud konfliktide kohta tuli Maanõukogul võtta seisukoht olukorra normaliseerimiseks. Võimude tegelik dualism avaldus sovettide sagedases segamises legaalsete omavalitsusorganite tegevusse. Selline olukord ei võinud kesta pikemat aega, see tuli nii või teisiti lahendada.

Küsimus võttis kiire ja otsustava pöörde. Nimelt otsustas Eestimaa sovettide täidesaatev komitee 12./25. nov. 1917. a. Maanõukogu laiali saata, milline dokument läkitatigi järgneval päe-

²⁾ Vt. Maanõukogu protokollid 1917—1919, Tallinn, 1935. Protok. 1917, 56, 1.

³⁾ Vt. uue komissari käskkiri nr. 1, 27. okt. (9. nov.) 1917, Estljandskija Gubernskija Vedomosti (= EGV) 1917, 44. — Käesolevas kirjutises tsiteeritakse ametlikke seaduselehti (EGV ja RT = Riigi Teataja) järgmiselt, näit. RT 1939, 1, millest esimene arv tähendab aastat, teine numbrit. Sama põhimõtte kohaselt on märgitud ka kõik joone all näidatud ajalehed.

val Maanõukogu esimehe aadressil 4). Sellele vastukaaluks võeti ajaloolisel 15./28. nov. koosolekul J. Tõnissoni ettepanekul vastu „Otsus kõrgemast võimust“, millega „Eesti Maanõukogu tunnistab ennast a i n s a k s kõrgema võimu kandjaks“ 5). Samal Maanõukogu koosolekul võetakse ka vastu Maavalitsuse esimehe K. Pätsi poolt esitatud kaks üleskutset. Üleskutse, millega pööratakse eesti sõjaväelaste poole, lõpetab K. Päts järgnevalt: „Eesti sõjamehed! Maa ja rahva parema tuleviku pärast sulage üheks suureks pereks, kel ühine suur eesmärk ees — oma maad ja rahvast hävituse ja hukatuse eest päästa. Kogu maa ootab Teilt ühemeelset kaitset ja toetust. Olge ise korra allikaks ja aidake üleüldises korralageduses uut, vaba korda luua“ 6). Teises üleskutses maksude asjus ütleb K. Päts juba *expressis verbis*, et „esimeseks meie rahva loodud riigi võimu kandjaks on Aju-tine Maanõukogu ja Maavalitsus“ 7).

Mainitud otsuse vastuvõtmine on tähtsaks tähiseks Eesti iseseisvumise arenguloos 8). Et Maavalitsuse isiklik koosseis jäi endiseks, siis sai K. Päts Maavalitsuse esimehena esimeseks Eesti riigi täidesaatva võimu juhiks.

Esimese eelkonstitutsiooniga, s. o. arvates 15./28. nov. 1917. a., irdus Eesti Venemaast. Ometi ei määratud lähemalt loodud riigi iseseisvuse ja sõltuvuse astet. Need küsimused pidi lõplikult lahendama peatselt kokku kutsutav Eesti Asutav Kogu. Otsuses jäeti teadlikult lahtiseks iseseisvuse küsimus, jäeti Eesti Asutavale Kogule võimalus otsustada, kas astuda föderatsiooni Venega, moodustada unioon Soomega, konföderatsioon Skandinaavia riikidega, jääda püsima unitaarriigina või leida veel mõni nimetamata moodus. Kõiki neid võimalusi hiljem ka kaaluti.

Et pärast 15./28. nov. otsuse vastuvõtmist Maanõukogu oli takistatud kokku tulemast, siis sellises hädaseisundi olukorras teostas kõrgemat võimu otsuse sätete järgi Maavalitsusest, Maanõukogu juhatusest ja Vanematekogust koosnev kolleegium 9).

4) Vt. Maanõukogu protok. 1917, 59, Lisa 1. — Sama kirja ära-kiri SA: ETK 5—7.

5) Vt. seals., 1917, 59, 2. — RT 1918, 1.

6) Maanõukogu protok. 1917, 59, 3.

7) Maanõukogu protok. 1917, 59, 7.

8) Vt. A. Piip, *Rahvusvaheline õigus*, Tartu, 1936, lk. 106. — A. Piip, *Estlands Weg zur neuen Verfassung*, Tartu, 1936, lk. 6 j. — A.-T. Kliimanni artikkel koguteoses „Vabaduse tulekul“ I, Tartu, 1938, lk. 37. — A.-T. Kliimann, *Eesti iseseisvuse areng*, Tartu, 1935, lk. 10. — J. Uluotsa artikkel koguteoses „Põhiseadus ja Rahvuskogu“, Tallinn, 1937, lk. 18.

9) Vt. 15./28. nov. otsuse punkt 3.

Ajaloolise olukorra sunnil tuli sellel kolleegiumil otsustada Eesti iseseisvuse küsimus, kuna normaalseis oludes oleks seda teinud Eesti Asutav Kogu.

Sovettide poolt Maanõukogule saadetud laialisaatmis-aktis oli selgesti öeldud, et Ajutise Maavalitsuse liikmed jäävad oma ametisse edasi jooksvate asjade ajamiseks kuni Eesti Asutava Kogu kokkukutsumiseni. Kuid 19. nov. / 2. dets. Eestimaa sovetide täidesaatev komitee otsustas Maavalitsuse liikmete volitused lõpetada ja Maavalitsuse asjaajamise täidesaatva komitee poolt üle võtta ¹⁰⁾.

Järgmisel päeval, 20. nov. / 3. dets., seega viis päeva pärast Maanõukogu ajaloolist koosolekut, tungisid sovetide esindajad J. Anvelt, V. Kingissepp ja E. Meister ühes relvastatud punaväelastega Maavalitsuse ruumidesse ja sundisid, toetudes relvastatud jõule, senise legaalse Maavalitsuse lahkuma.

Sovettide poolt Eesti riigiorganite tegevuse katkestamist ei tule mõista lõpliku alistumisena, vaid ajutise töetakistusena, sest seega oli sovetide poolt välja kutsutud kodusõda, mis kestis kuni 24. veebr. 1918. Kogu kodusõja ajal käib Maanõukogu ja sovetide vahel võitlus kõrgema võimu pärast. Kuigi sovetid suudavad rohkesti legaalseid asutisi sundida endale alistuma, ei suuda nad kogu maal oma võimu kindlustada ja Eesti kõrgemad riiklikud organid tegutsevad kogu kodusõja ajal.

Ka sovetidel ei olnud oma tegevuse arendamine kerge. Senised Maavalitsuse ametnikud loobusid kaasa töötamast enamlastega ja Maavalitsuse raamatuid ei antud üle. Korraldati sabotaaži ja passiivset vastupanu. Esiialgu ei näi sovetid takistavat konspiratiivselt tegutseva Maavalitsuse tööd, sest Maanõukogu Vanematekogu oma koosolekul 22. nov. / 5. dets. otsustab iseseisvaid Eesti Asutava Kogu valimisi mitte välja kuulutada, vaid sanktsioneerida sovetide poolt välja kuulutatud valimisi. Pärast eelnõu vastuvõtmist avaldati see otsus 25. nov. / 8. dets. ajalehis ¹¹⁾ ja see kandis Maavalitsuse esimehe K. Pätsi, sekretäri J. Soop'i, Maanõukogu abiesimehe J. Jaaksoni ja sekretäri H. Kase allkirja. Ei ole teada, et enamlased selle otsuse avaldamist oleksid takistanud.

Üks agaramaid enamlastele vastupanu organiseerijaid oli Maavalitsuse esimees K. Päts. Tema vastu enamlaste poolt tõstatatud süüdistustest oli kõige raskem see, et tema õhutusel ei antud üle eriti vajalikke Maavalitsuse raamatuid, mis raskendas

10) EGV-s 1917, 48 on avaldatud Maavalitsuse laialisaatmis-akt.

11) Vt. Teataja 1917, 265. — Uus Päevaleht 1917, 265.

sovettide juhtide tööd. Kolm korda piirati maja, kus K. Päts korteris oli, ümber ja viidi ta enamlaste ette¹²⁾). Detsembris aga areteeriti K. Päts juba pikemaks ajaks ja revolutsioonilises tribunaalis mõisteti tema üle kohut¹³⁾). Kohtumõistmine toimus revolutsioonilises tribunaalis vana aasta lõpul, 28. dets. / 10. jaan. K. Päts tunnistati sabotaažis süüdlaseks ja mõisteti 1 kuuks aresti. Protsessi kirjeldusest enamlaste poolt järgneb, et K. Päts ei tunnustanud sovettide võimu. Nii informeerivad enamlased protsessi käigust:

„Nädalat poolteist enne oma aresteerimist saatis K. Päts E. T. ja S. Nõukogu Täidesaatvale komiteele kirja allkirjaga: „Eesti Maavalitsuse esimees K. Päts“, milles ta kõik lubas teha, et raamatuid üles leida. Tänini pole lubamist täidetud. Kirja allkiri näitab, et Päts töörahva valitsust maksvaks ei tunnista: tema arvates elab veel praegugi maapäev edasi“¹⁴⁾).

Pätsi kohta tehtud otsus „loeti ette ja tribunaali esimees pani selle süüdlasele allakirjutamiseks ette. Päts ütles enese allakirjutamisest ilma põhjuste ette toomata ära“¹⁵⁾). See fakt tõendab veelkordselt, et K. Päts Maavalitsuse esimehena ega teised Maanõukogu organid kunagi ametlikult ei tunnustanud end sovettide võimule alistunuks.

2.

Ajaloolises 15./28. nov. otsuses jäeti lähemalt määratlemata iseseisvuse ja sõltuvuse küsimus, kuid kodusõja olukorras oli vajalik nendes küsimustes kiiresti jõuda kindlatele seisukohtadele juba enne lõppotsuse tegemist, mis pidi sündima Eesti Asutavas Kogus¹⁶⁾). Tõepoolest pärast otsuse vastuvõtmist sama aasta lõpul arutatakse ja kaalutakse tõsiselt iseseisvuse küsimust, arutatakse uniooni võimalusi Soomega, Fenno-Skandia

12) Vt. A. Tupits, Konstantin Päts, Tallinn, 1936, lk. 30. — M. Raud, Eesti Vabariigi President Konstantin Päts, Tallinn, 1938, lk. 34. — Koguteos Päts, lk. 184 jj.

13) Kahjuks ei ole ükski K. Pätsi biograafidest märkinud, millal Päts vangistati või millal ta pärast protsessi jälle vabastati. Vt. Tupits, m. t., lk. 30 jj., Raud, m. t., lk. 34, F. Toomus, Konstantin Päts ja riigireformi aastad, Tartu/Tallinn, 1938, lk. 68. — Nagu Maanõukogu Vanematekogu protokollidest selgub, on K. Päts olnud Vanematekogu koosolekul 8./21. dets., kuid 18./31. dets. arutatakse K. Pätsi vabastamise küsimust. Vt. Maapäeva Vanematekogu protok. 1917, 44 ja 46. Nagu hilisemad sündmused näitavad, on K. Päts vanglast kindlasti vaba 10. jaan. 1918.

14) Eesti Teataja 1918, 1. — Vt. Edasi 1918, 4. — Tööline 1918, 2.

15) Tsitaat samast protsessi kirjeldusest.

16) Eesti Asutava Kogu valimised olid määratud 21. ja 22. jaan. / 3. ja 4. veebr. ja kokkuastumine 15./28. veebruarile 1918.

konföderatsiooni, föderatsiooni Venega jne. Üks põhjus, mis eestlasi sundis kiiremini iseseisvuse kasuks otsustama, oli kartus Saksa sissetungi ees. Jõulu eel hakkaski Eestimaa rüütelkonna peamees E. Dellingshausen otsima Maavalitsuse liikmetega kontakti, et saavutada Eesti seadusliku rahvaesinduse orgaanite heakskiitmist rüütelkonna otsusele Saksamaalt abi palumise asjus. Kuna K. Päts viibis sel ajal vanglas, pöörduti Maavalitsuse liikme J. Raamoti poole¹⁷⁾. Saksamaa suhtes tuligi nüüd võtta kindel seisukoht. Pühapäeval, 24. dets. / 6. jaan. erilisel nõupidamisel oldi üksmeelselt ja kategooriliselt Saksa okupatsiooni vastu ja peeti vajalikuks vastukaaluks Eesti iseseisvus välja kuulutada. Selle küsimuse arutamiseks tulid vana aasta viimasel ja uue aasta esimesel päeval „Estoniasse“ Haritlaste Klubi ruumesse kokku Vanematekogu ja parteide esindajad iseseisvuse väljakuulutamise nõupidamisele.

Nagu nõupidamise protokollist nähtub, ei kaaluta enam pikemalt fõdereerimise võimalusi, vaid arutatakse lähemalt iseseisvuse deklareerimise küsimust. Nõupidamise lõpul võetakse vastu resolutsioon, milles konstateeritakse, et „iseseisvuse väljakuulutamine lähemal ajal tarvilikuks tunnistada, milleks igal pool propagandat teha, kodu ja väljas“. Vastava deklaratsiooni ehk memorandumi väljatöötamiseks valitakse samas ka parteidevaheline komisjon¹⁸⁾.

Enamlastega sooviti üksmeelselt koostööd, mille suhtes varem juba K. Päts ja J. Tõnisson olid käinud J. Anveltiga läbi rääkimas, kuid viimane oli kategooriliselt koostööst ära öelnud. Ka hilisemad katsed koostöö asjus ei andnud tulemusi¹⁹⁾.

Maanõukogu organid ühes parteide esindajatega olid kindlasti otsustanud asuda iseseisvuse teele, kuid sellele vastukaaluks Tallinna 5./18. jaan. kokkukutsutud eesti töörahva põllumajanduslik kongress, millest võttis osa 530 saadikut, kellest 453 olid enamlased või nende pooldajad, asus vastupidisele seisukohale. Hoolimata sotsiaalrevolutsionääride G. Suitsu, H. Kruusi jt. vastusõnavõttudest, võttis kongress vastu J. Anvelti poolt esitatud resolutsiooni, milles tunnistati:

„Eesti töörahva põllumajanduslik kongress leiab, et Eesti iseseisva riigi asutamise mõte Saksa imperialistide poolt Eesti kodanlikes ringkondades üles on õhutatud ja et selle mõtte teostamine Eesti töörahva

17) Vt. E. Dellingshausen, Im Dienste der Heimat, Stuttgart, 1930, lk. 239 j. — E. Laaman, Eesti iseseisvuse süünd, Tartu, 1938, lk. 218 j.

18) Nõupidamise kohta vt. Vanematekogu protok. 47 ja 48.

19) Vt. Vanematekogu protok. 34 ja 47. — Vrd. Toomus, m. t., lk. 66.

valitsusele ja võitudele hävitav oleks... Venemaal valitseb revolutsiooniline töörahas, Vene revolutsiooni abil on Eesti töörahas võidule pääsenud ja sellepärast peab Eesti töörahas edaspidi selle valitsusega kõige lähemasse riiklisesse ühendusesse jääma“ 20).

Kui Maavalitsuse esimees K. Päts oli vabanenud enamlaste vanglast, langetasid iseseisvuse küsimuses lõppotsuse ka Maanõukogu organid ja teatasid sellest vastavas memorandumis välisriikidele. Selleks toimus 10./23. ja 11./24. jaan. 1918 suurem koosolek, millest võtsid osa Vanematekogu, Maavalitsus ja poliitiliste parteide ja sõjaväe esindajad. Koosolekul vastuvõetud memorandum sisaldab vastuvõetud resolutsiooni, mille punkt 1 kõlab: „1. Eesti oma loomulikkudes piirides, mis tarvilisel korral kindlaks määratakse referendumiga kaudu, peab olema otsekohe kuulutatud demokraatlikuks vabariigiks, Eesti vabariik peab olema kuulutatud erapooletuks maaks, ja selleks tuleb tal nõutada välisriikide rahvusvahelist tagatist“ 21). Sellele välisriikidele määratud memorandumile kirjutasid alla Vanematekogu nimel J. Jaakson, Maavalitsuse nimel K. Päts ja Maanõukogu sekretär H. Kask.

Nii seisid enamlased ja Maanõukogu toetavad mitteenamlikud parteid iseseisvuse küsimuses teineteisele teravalt vastamisi. Kuna ametlikud läbirääkimised ei suutnud enamlasti viia iseseisvuse teele, siis kirjutatakse enamlaste juhile J. Anveltile ühes anonüümses kirjas 22):

„...viimasel ajal hakkab ma kartma, et meie niiviisi küll Saksa rappa tormame. Ainus peasetee on küll Eesti rutuline iseseisvaks kuulutamine; ühenduses Venemaaga läheb kõik meie asi paratamata nurja... Tarvitage siis nüüd veel kõiki oma võimu ja osavust selleks, et Eesti Asutav Kogu võimalikult ruttu kokku tuleks ja tingimata iseseisvuse välja kuulutaks (kui see ehk juba hiljaks pole jäänud, kui Saksalased ennem siia ei tule!) Kui see Teie mõjul korda läheb Eestit veel peasta, siis kirjutakse Teie nimi kuld tähtedega Eesti ajalooesse ja tulevases iseseisvas Eestis olete Teie esimeste meeste reas, kui mitte juba esimene.“ — „...kas ei võiks Teie kohe iseseisvust rahva komisaride lubaga (kui seda ülepea tarvis) väljakuulutada.“

Kuigi see kiri on kirjutatud väga diplomaatlikult, ei jõudnud see eesti enamlaste juhti siiski võita Eesti iseseisvuse pooldajaks.

Põhjuseks, miks sooviti enamlastega koostööd ja oleks pooldatud, et enamlased oleksid iseseisvuse välja kuulutanud, oli

20) Tööline 1918, 6.

21) Memorandumi tõlge vt. A. Piip, Tormine aasta, Tartu, 1934, lk. 96 jj. — Prantsuskeelne originaal Pour l'Esthonie indépendante, Copenhague, 1918, lk. 9 jj.

22) SA:ETK 6-46. — Käekiri selles kirjas on moonutatud, kuid mitmete heade käekirja-ekspertide analüüs väidab, et see kiri on kirjutatud Maavalitsuse esimehe K. Pätsi poolt.

kindel usk, et kui Eesti Asutav Kogu oleks kokku tulnud, siis ei oleks seal mitte enamlased saanud enamust, ja nii oleks võidud asuda demokraatlikule teele. Selles suunas käis just enne valimisi üle maa palavikuline agitatsioon. Eesti Asutava Kogu kokkuastumine oli määratud 15./28. veebr. 1918 ja valimisi toimetati 21. ja 22. jaan. (3. ja 4. veebr.). Jäädes vähemusse, katkestasid enamlased valimiste tagajärgede kokkuvõtmise. Sama Eesti-maa sovettide täidesaatva komitee korraldusega, millega 27. jaan. / 9. veebr. 1918 kuulutati aadlisoost isikud lindpriiks, teatati ka, et on otsustatud seisma panna Eesti Asutava Kogu valimised. See sovettide samm süvendas veel enam kodusõja olukorda ja mitteenamlastele sai ühtlasi selgeks, et enamlased tarvitavad selleks kõiki võimalikke abinõusid, et oma võimu täielikult kindlustada. Seega langes ära ka kavatsus, et Eesti iseseisvuse küsimuse lõplikult pidi otsustama Eesti Asutav Kogu.

Iseseisvuse küsimuse lõplikuks otsustamiseks tuli valida teine tee; küsimuse pidi hädaseisundis otsustama 15./28. nov. otsuse sätete järgi kõrgemat võimu teostav kolleegium, mis koosnes Maavalitsusest, Maanõukogu juhatuselt ja Vanematekogust. Kuidas ja kunas seda teha, selleks oli vaja leida sobiv aeg ja koht.

Sovettide võimutsemine ja surve muutus järjest tugevamaks. Vangistati mitte ainult aadlikke, vaid ka eesti avaliku elu tege-lasi ja iseseisvuse eest võitlejaid. K. Päts, kes oli sunnitud minema „põranda alla“, leidis endale konspiratiivkorterit S. Tartu maanteel nr. 11 väikeses aiamaajakeses, endises linna tütarlaste-gümnaasiumi raamatukogu hoones²³⁾, kus hiljem oli ka Pääste-komitee asupaik. K. Päts ise arvab, et „põranda all“ viibimine päästis ta uuest vangistamisest²⁴⁾.

Kodusõja-ajajärk oli jõudnud raskemasse faasi, ikka tõsise-maks muutus ka Saksa sissetungi hädaoht ja see sundis Maanõu-kogu organeid astuma otsustavaid samme.

3.

Eesti täielikule iseseisvuse teele asumine oli jaanuari esime-sel poolel juba otsustatud ja sellest 11./24. jaan. vastavas memo-randumis ka välisriikidele teatatud, kuid vastava iseseisvuse-deklaratsiooni Tallinnas avaldamiseks näis olevat vähe võima-lusi. Selles suunas tegutses aga Maanõukogu eksekutiivorgan

23) Koguteos K. Päts, lk. 190. — T u p i t s, m, t., lk. 31.

24) Koguteos K. Päts, lk. 190.

Maavalitsus K. Pätsi juhtimisel, katsudes leida iseseisvuse deklareerimiseks sobivat momenti ja kohta.

Iseseisvuse deklaratsiooni avaldamise vajalikkuse tegi eriti kiireks olukorra muutus Saksa ja Vene vahekorras. 10. veebruaril L. Trotski lõpetas Brestis Vene-Saksa rahuläbirääkimised, teatades, et „Venemaa lõpetab sõja, ilma et rahu alla kirjutaks“. Selle tulemuseks oli, et 18. veebr. keskpäeval lõppes vaherahu Saksa ja Vene vahel ja kohe selle järel hakkasid Saksa väed edasi liikuma ka Riia rindel. Balti sakslased, kes juba ammu olid Saksa vägede kutsumiseks samme astunud, muutusid nüüd veel aktiivsemaks.

15./28. nov. otsuses oli lähemalt määratlemata jäetud iseseisvuse ja sõltuvuse küsimus ja vähem rõhutatud asja vormilist külge, et sellega mitte esile kutsuda uusi teravusi sovetidega, kuid nüüd Saksa hädaohu lähenedes peeti otse vajalikuks enne avalikult deklareerida, et Eesti on enda lõplikult kuulutanud iseseisvaks vabariigiks. Iseseisvuse deklaratsiooni väljatöötamiseks valiti juba aastavahetusel toimunud suurel nõupidamisel vastav komisjon. Komisjon usaldas deklaratsiooni teksti koostamise Maavalitsuse rahaasjanduse osakonna juhataja J. Kuke hooleks, kes koostaski vastava esialgse teksti, mida me lõplikul kujul tunneme nimetuse all „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“.

Kahjuks puuduvad 1918. a. alguse kohta Maanõukogu Vanematekogu protokollid²⁵⁾, seepärast ei saa kindlaks määrata manifesti valmimise täpsemat käiku. Kindlasti oli manifesti tekst lõplikult valmis juba 18. veebr., sest sel päeval toimus Vanematekogu koosolek, mille kohta on säilinud väikesel paberil lehel järgmised protokollimärkmed:

„Vanemate Nõukogu koosolek 18 veebr. 1918. Haritlaste Klubi ruumides, Estonias. Koos hrad: Jaakson Saral Raamot Neggo Kukk, (Asti nimi läbi kriipsutatud) Vilms, K. Päts

Harutatakse Eesti iseseisvuse manifesti projekti. Manifesti alusjooned kiidetakse ühel häälel hääks. Tema lõpulikuks redakteerimiseks valitakse komisjon herradest Kukk Jaakson Ast Peterson (Vilmsi nimi on maha kriipsutatud ja peale kirjutatud Peterson), kes oma töö juba järgmiseks päevaks valmis peavad tegema“²⁶⁾.

Seega Vanematekogu oma 18. veebr. koosolekul, millest oli tulnud osa võtma ka konspiraatiivkorteris viibiv Maavalitsuse

25) Säilinud protokolliraamatus on viimane protokoll nr. 48 1./14. jaan. 1918. a. ja järgmine protokoll nr. 49 on kirjutatud juba pärast Saksa vägede lahkumist.

26) See ürik hoitakse Riigiarhiivis direktori kabinetis, tema korraldusel olevas kapis eriahtis, kus on ka manifesti originaal jt. tähtsaimaid ürikuid riigi sünniajast.

esimees K. Päts, tunnistas manifesti lõpliku viimistlemise kiireks, see pidi redaktsioonikomisjoni poolt olema teostatud juba järgmiseks päevaks, 19. veebruariks. Kuigi Vanematekogu 19. veebruari koosolekust pole säilinud protokoll, teame, et seal peale manifesti teksti arutamist otsustati luua ka Eestimaa Päästmise Komitee (hiljem nimetatud Eesti Päästekomiteeks), kelle kätte otsustati anda kõik riiklik võim²⁷⁾ ja kelle esimeseks otseseks ülesandeks tehti iseseisvuse manifesti avaldamine. Sellel koosolekul valiti Päästekomitee liikmeteks K. Päts kui Maavalitsuse senine esimees, vanemaid ning tuntumaid poliitikamehi, noor, kartmatult julge Jüri Vilms ja kolmandaks rahasjanduse osakonna juhataja J. Kukkk, kes aga hiljem asendati K. Konikuga²⁸⁾. Päästekomiteel K. Pätsi juhtimisel tuligi neil päevil, mil enamuse ja Saksa oht olid kõige tõsisemad, täita ajalooline ülesanne — kuulutada Eesti iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks.

Haapsalus asuv 1. Eesti polk oli oma suures enamuses truuks jäänud Maanõukogule ja korduvalt nõudnud iseseisvuse deklareerimist. Hiiumaalt saabus polgule teateid, et seal on juba kokku käsutatud küüthobuseid; oldi kindel, et lähemal päevil on karta Saksa vägede mandrile tungimist. 20. veebr. jõudsidki Saksa väeosad Virtsus mandrile, millest suurte raskustega saadi teade saata Tallinna²⁹⁾.

Sama päeva õhtul toimus Haritlaste Klubi ruumes Maapäeva Vanematekogu koosolek, kus otsustati, et iseseisvuse manifest tuleb järgmisel päeval, s. o. 21. veebr., Haapsalus välja kuulutada³⁰⁾. Sinna pidid sõitma Päästekomitee esimees K. Päts ja Päästekomitee liige J. Vilms. Otsuse tegemise järel pöörutas J. Vilms veel rusikaga vastu lauda, hoiatades, et asi täiesti salaja hoitaks.

21. veebruaril³¹⁾ alustasidki Päästekomitee liikmed K. Päts ja J. Vilms ühes kaasasõitvate Lääne maavalitsuse esimehe A. Saare ja ajakirjanik J. Juhtundiga autol sõitu Haapsalu poole. Sõita tuli väga raskeis ja ohtlikes oludes. Aasta hiljem kirjeldab K. Päts seda sõitu järgnevalt:

27) Lühike Päästekomitee loomise otsus on avaldatud pärast Saksa vägede lahkumist, vt. RT 1918, 1.

28) Selle kohta, et algul valiti Päästekomiteesse J. Kukkk, vt. „Vabaduse tulekul“ I, Tartu, 1938, lk. 97. — A. Piibu artikkel „Akaadmias“ 1938, 1.

29) Vt. Kaitse Kodu 1928, 4; 1938, 3/4. — Tallinna Teataja 1919, 46. — Vaba Maa 1921, 50.

30) Seals.

31) Vrd. Tupits, m. t., lk. 32.

„Sõitsime mööda punaste staabist, mis sel ajal mõisnikkude kreditseltsi oli paigutatud ja pääsesime ilma takistuseta linnast välja, ehk küll linn püssimeestest kubises. Juba mõni verst Tallinnast eemal hakkasid meile Baltiski maanteed mööda põgenevate Vene soldatite salgad vastu tulema. Mehed vahtisid meid umbusklikult, kuid ei takistanud meie edasisõitu. Mida kaugemale aga edasi jõudsimme, seda tihedamaks läksid põgenejate venelaste salgad... Korruga näeme, et meile vastutulevast salgast üks soldat põlvili laseb, püssi palge tõstab ja meie peale sihhib... Autojuht saab ainult kindla käsu kiirelt edasi sõita. Käib pauk ja kuul vingub üle meie peade, kuid juba olemegi taganejate soldatite ridade vahel, need ei puuduta kiirelt edasitormavat autot. Selle vahejuhtumise üle ei teha autos pikka juttu, vististe oli igaüks midagi sarnast oodanud.

Külm näpistab tublisti... Peatame ühe teeäärse majakese ees. Oleme vaevalt mõni minut toas viibinud, kui korraga Haapsalu poolt salk madruseid teed mööda nähtavale tuleb.“ Mehed pöörduvad samuti majja sisse. „Vilms seletab, et sõidame Haapsalusse, tahame seal veel toitlusarveid ära lõendada. Oma isiku tunnistuseks võtab ta taskust Vene asutava kogu liikmetunnistuse, mis ta kuulsa Uritski käest juhuslikult võtnud... See vahejuhtumine oleks võinud aga koguni teisiti lõppeda, kui mitte juhuslikult Uritski paberit Vilmsil ei oleks kaasas olnud.

Nüüd tahame ilma kinnipidamata edasi kihutada. See soov ei lähe aga täide. Umbes 20 versta siinpool Haapsalut peatab meid salk 1. Eesti polgu soldatid, meie kihutame küll ka neist mööda, kuid näeme, et kõik püssid laskevalmis seavad; peatame ja küsime, mis nad soovivad. Saame kuulda, et Saksa väed juba Haapsalus, et nemad sealt olla ära põgenenud“ 32). Hiiumaalt tulnud Saksa väesalgad olid tõepoolest juba 21. veebr. hommikul Haapsallu jõudnud ja manifesti väljakuulutajail ei jäänud muud nõu üle, kui tuldud teed tagasi sõita. Läbi külma ja põgenevate vägede jõutakse lõpuks öösel Tallinna tagasi.

Manifesti väljakuulutamise katse Haapsalus oli seega nurjunud, päeva võrra oli hilinetud. K. Päts asus Tallinnas jälle oma konspiratiivkorterisse ja sinna tulid varsti ka teised Päästekomitee liikmed J. Vilms ja K. Konik, kes nüüd üheskoos kaalusid ja arutasid tekkinud olukorda. Nende kätte oli usaldatud suur ja vastutusrikas ülesanne — Eesti iseseisvuse avalik deklaratsioon — ja kõikide üksmeelne seisukoht oli, et nende peale võetud kohustus tuleb täita. Kerge ei näinud see olevat, silmas pidades enamlaste senist käitumist tuli selle täitmisel arvestada elu kaalule panemist. Kõik Päästekomitee liikmed olid noored, kartmatult julged mehed, keegi ei kohkunud enda peale võetud ülesande täitmiselt tagasi. Iseseisvuse manifesti Tallinnas väljakuulutamist peeti võimatuks, ka ustavad trükitoolid, kellega selles suhtes kõneldi, ütlesid salajasest trükkimisest ära, trükkidasid hoiti valju valve all. Üheskoos kaaluti võimalusi ja otsustati, et Päästekomitee teeb katset Tartu sõita, et seal manifesti avaldada. A. Veiler Päästekomitee sidepidajana lubas auto muretseda ja ärasõit määrati sama päeva õhtuks.

32) Vaba Maa 1919, 45.

Päästekomitee liikmed Päts, Vilms ja Konik läksid jala linnast välja kuni Lasnamäeni, kus nad autosse pidid istuma. Enamlaste valvepostid olid kõikjal väljas. Päästekomitee liikmeid ähvardas hädaoht sattuda punakaartlaste kätte. Viimaks saabus A. Veiler, kuid ilma autota. Enamlased olid päeval kõik autokuurid oma valve alla võtnud ja autot ei olnud võimalik saada. Veiler kohtas küll Russalka juures enamlaste valvepostide läheduses Vilmsi, kuid Koniku ja Pätsi otsimine ei andnud tulemusi. Alles hiljem saadi konspiratiivkorteris kokku ³³⁾.

Kuna Päästekomitee sõidud olid nurjunud ja nad pidid Tallinnas ootama olukorra kujunemist, läkitati manifesti tekste üksikute isikutega teistesse linnadesse. Nii saadeti Maavalitsuse sekretär Jaan Soop Pärnusse teele ja K. Ast ja P. Põld pidid manifesti teksti toimetama Tartu. Viimased ei jõudnud revolutsiooniaegsete olude tõttu õigeks ajaks Tartu pärale. J. Soop aga jõudis 23. veebr. Pärnu ja sama päeva õhtul kuulutati Pärnus iseseisvuse manifest pidulikult välja ja ühtlasi trükiti seda tuhandeis eksemplarides ja saadeti laiali ka maale ³⁴⁾.

Kaks katset oli nurjunud ja Päästekomitee liikmed olid ikka veel Tallinnas. Päästekomiteel puudusid teated, kas läkitatud saadikud jõudsid sihtkohale ja kas manifesti väljakuulutamise väljaspool Tallinna oli õnnestunud või mitte. Päästekomitee kaalus jälle küsimust ja tegi julge otsuse: ei tule arvestada võimalikke ekstsesse enamlaste poolt ja iseseisvuse manifest tuleb välja kuulutada Tallinnas, otse enamlaste keskel. Ürituse algatajaks oli J. Vilms. Kava kohaselt pidi J. Vilms pühapäeval, 24. veebr. 1918 „Estonias“ teatri pealelõunasel etendusel esimese ja teise vaatuse vaheajal ilmuma estraadile ja manifesti ette lugema. Kuna „Estonia“ asus otse punakaardi peastaabi vastas, siis pidi teatrimaja etteorganiseeritult võetama sõjaväelise kaitse alla ja telefoniühendus katkestatama. Teatrietendus aga keelati ja seega oli see kavatsus nurjunud ³⁵⁾.

Öösel vastu 24. veebruari hakkasid enamlased põgenema Tallinna sadamas olevatele laevadele. Et enamlaste juhtivate tegelaste tegevust jälgiti, siis teatati enamlaste põgenemisest

33) Vt. K. Pätsi ja A. Veileri mälestusi „Vaba Maas“ 1919, 45.

34) Manifesti väljakuulutamise kohta Pärnus saadud suulisi ja kirjalikke andmeid H. Kuusnerilt. — Vt. Tähised, Eesti ajakirjanike iseseisvuse päeva almanak, Tallinn, 1933, lk. 19 jj. — Kaja 1928, 46. — Uus Eesti 1938, 53. — Postimees 1937, 161.

35) Vt. A. Tamman, Eesti iseseisvuse teel I, Tallinn, 1923, lk. 102 j. — Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt I, lk. 19. — Vaba Maa 1919, 45.

otsekohe ka Päästekomiteele. Enamlased olid seni takistanud legaalse Maanõukogu poolt valitud ja 15./28. nov. otsuse sätete järgi tegutsevate riiklikkude organite tegevust, nüüd aga leidis Päästekomitee olevat paraja momendi, et täielikult kõrvaldada sovettide võimu. Minutitki viivitamata asus Päästekomitee K. Pätsi juhtimisel konspiratiivkorteris tegutsema.

24. veebruaril juba hommikust alates käib palavikuline tegevus ja ettevalmistused manifesti avaldamiseks, jõudude koondamiseks ja korra loomiseks linnas. Otsekohe asuti miilitsa ja sõjaväelise kaitse korraldamisele, milleks ka juba varem oli eeltoid tehtud. Päästekomitee määras Tallinna komandandiks kapten Rotschildi ja miilitsat korraldama endise miilitsaülema A. Hellati. Kaitse korraldati äärmiselt suure kiirusega ja enamlased sunniti taganema.

Päästekomitee liikme K. Koniku ülesandeks tehti manifesti trükkimine. Relvastatud jõududega võeti üle „Päevalehe“ trükikoda, toodi kohale ladujad ja hakati manifesti trükkima. Samal ajal aga K. Päts ja J. Vilms olid ametis esimeste päevakäskude koostamisega ja Ajutise Valitsuse kujundamisega.

Kui linn, välja arvatud sadam, oli vastastest üldjoontes puhastatud, sõideti Päästekomiteele järele, et seda tuua endisesse Vene riigipanga majja, mis oli võetud relvastatud jõudude kaitse alla ja oli määratud Päästekomitee uueks asukohaks. Sõjaväelaste poolt kaitstud autos toodi Päästekomitee liikmed K. Päts ja J. Vilms (K. Konik oli manifesti trükkimist korraldamas) pidulikult Eesti lipu all komitee uude asukohta.

Esimesed manifesti eksemplarid jõudsid trükikojast välja, kui päev oli juba hämardunud, ja need kleebiti otsekohe üles seintele ja müüridele. Manifesti avaldamine Tallinnas toimus ainult manifesti trükitud tekstide üleskleepimisega, kuna mingisugust pidulikku väljakuulutamist ei olnud ³⁶). Tallinnas 24. veebr. afiššidena üleskleebitud manifesti tekstidel ei olnud üldse all kuupäeva ³⁷).

36) Vt. Koguteos K. Päts, lk. 206. — Tähisted, lk. 21. — Eesti Vabadussõda I, Tallinn, 1937, lk. 42 j. — Vaba Maa 1919, 45. — Päevaleht 1938, 315.

37) Tallinnas 24. veebr. trükitud manifesti originaalil ei ole mingit kuupäeva all, kuna aga Pärnus 23. veebr. manifesti originaalil on all daatum „Tallinnas, 21 veebruaril 1918“. Üks manifesti Tallinnas trükitud võltsimatu originaaleksemplar asub SA-s, Pärnus trükitud manifesti originaalist üks eksemplar ka A. Looringu arhiivis. Üks Tallinnas trükitud originaaleksemplar on välja pandud Tallinna Sõjamuuseumis klaasi all, millele aga hiljem on pliiatsiga juurde „trükitud“ „24. veebr. 1918. a.“. Viimase järgi ongi arvukalt alati trükitud koopiaid; üks loomulik suu-

24. veebr. moodustas Päästekomitee ka Ajutise Valitsuse, kus K. Päts oli ministrite komitee esimeheks ja siseministriks ja J. Vilms abiesimeheks ja kohtuministriks. Nagu K. Päts ja J. Vilms olid julgelt ja kartmatult võtnud endale Päästekomitee juhtimise, nii ei kokkunud nad tagasi ka Ajutise Valitsuse juhtide vastutusrikkale kohale asumast Eesti ajaloo raskeimal ja vähe lootustandval silmapilgul.

Päästekomitee avaldas kohe ka esimesed päevakäsud ja nii tehti päevakäsk nr. 2-ga korraldus, et 25. veebr. toimuks kirikuis ja koolides pidulik manifesti ettelugemine. Samal ajal aga ähvardasid Tallinna marssida Saksa sõjaväeosad, mis olid juba jõudnud linna lähedale. Öösel vastu 25. veebr. saadeti Pääskülla Saksa väeosade staapi delegatsioon Päästekomitee liikme K. Koniku juhatusel, kelle ülesandeks oli kokku leppida, et sakslased niipea ei marsiks Tallinna. Delegatsioon varustati vajaliku saksakeelse volitusega, millele alla kirjutasid K. Päts ja J. Vilms, ja mõningate mälestuste järgi antud kaasa ka saksa keelde tõlgitud manifesti tekst³⁸).

Vastavate läbirääkimiste tulemusena saadigi lubadus, et Saksa väeosad ei marsi Tallinna mitte enne 25. veebr. keskpäeva. Tõesti 25. veebr. keskpäeval jõudsid Saksa eelväed Tallinna ja uus sõjaväevõim hakkas tegema oma korraldusi. Sellega algas Eestis Saksa invasiooni aeg, kuna juriidilisest *occupatio bellica*'st ei saa kõnelda, sest iseseisev Eesti vabariik ei olnud Saksa maale sõda kuulutanud ega viimasega sõjajalal seisnud. Saksa väeosade Tallinna jõudmisel ütles J. Vilms: „Meie jõud on nüüd murtud, kuid mitte Eesti iseseisvus!“ Nii see ka tõeliselt oli.

Päästekomitee suutis õigeaegselt täita temale pandud ülesande: avaldada manifest ja kiiresti luua esimene Ajutine Valitsus. Manifest on Eesti riigi teiseks eelkonstitutsiooniks ja selles deklareeriti, et „Eestimaa tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides, kuulutatakse tänasest peale iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks“.

ruses koopia sellest on E. Laamani teoses „Eesti iseseisvuse süünd“, tahvel XXXI. SA-s asuvas võltsimatust originaalist fotostaatiline koopia leidub „Eesti Vabadussõda“ I, lk. 45. Kuupäeva puudumist 24. veebr. Tallinnas trükitud manifesti all võib tõenäoliselt seletada asjaoluga, et manifest kavatseti algul avaldada 21. veebr., kuid et see ei õnnestunud ja manifest oli sellel kuupäeval vastu võetud ja mujale saadetud, siis Tallinnas jäeti 24. veebr. kuupäev lihtsalt ära.

38) Vt. J. Juhtundi mälestusi „Tallinna Teatajas“ 1919, 46. — Vaba Maa 1921, 50.

Iseseisvuse sünni ajale järgnes veel pikem võitlusperiood, kuid ka sellest tulid võitlev rahvas ja tema juhid välja võitjatena.

President Konstantin Pätsi 65. sünnipäeva puhul meelde tuletades Eesti riigi sünniperioodi võitlusrikkaid päevi ja K. Pätsi kartmatut võitlejakuju, julgustab see kahtlematult iga kodanikku alati valmis olema raskusteks ja pingutusteks, kui kaalul on maa ja rahva parem tulevik.

A. Looming.

ARTHUR ADSON.

Tema 50-nda sünnipäeva puhul.

1.

Võrumurdeliste laulude looja, „Siuru“ kirjanikkonna omaegne asjaajaja Karl Arthur Adson, kelle juubeliaastat tänavu tähistame, sündis 3. veebruaril 1889. a. Tartus. Ei saanud ülikoolilinnast kasvukohta tulevasele võru murde laulikule. Juba varakult juhtisid saatuse hellitavad käed ta Võrumaale, esiti Tsooru valda, hiljem Sõmerpallu, Osulasse ja Sännasse, kust lähtusid ta pärastise luule algeod. Püsivamalt peatus Adson Sännas, kus ta veetis oma poisipõlve elamusküllasemad aastad. Seal hoidis ta suviti „tädi tsika“ ja käis tädipojaga Pärlijões „vähkü püüdmän“, talvel aga õppis Säanna vallakoolis, peakene „täüs kirjä kõrdamist“.

Sännas algasid Adsoni kirjanduslikud harrastused, nagu ta ise sellest jutustab. „Kirjutasin ära taskuraamatusse mu lähemas ümbruses lauldavaid värse Ritterist Ida haua pääl, Rinaldinist, juudipreilist, Nekruti lahkumisest, Juba kase ladvalt lehed langvad ja veel mitmesuguseid tunde- ja ringmängulaule kõva häälega laulmiseks. Selle „antoloogia“ vahetasin momendi tõukel, mil proosa minus pääd tõstis, naaberkarjapoisile pooliku tasku-noa vastu“¹⁾. Jututoodangust huvitasid hellaloomulist poissi sentimentalistlikud rahvaraamatud. Midagi kaunist ja kütkestavat poetus ta hinge, „kui loije raamatist Hirlandast õnnetost, Mai-Roosist vist“.

Oma õpinguid jätkas Adson Võru linnakoolis, kus avaldusid ta muusikalised kalduvused. Elukutselise orkestrandi taoliselt

1) Looming 1930, lk. 485.

mängis Adson puhkpillikooris, teenides endale ülalpidamist. Siis kirjutas ta 15-aastase noorukina ühel tundepuhangulisel hetkel neljarealistest salmidest koosneva lihtsa luuletuse seinakellast.

Ei saanud kirjandushuviline kehvik noormees kohe asuda kibuvitsalisele luuletele. Leivateenistuse huvides õppis Adson a. 1907—1910 Pihkva maamõõtjatekoolis, omandades seal kutsealalise erihariduse. Pärast kutsekooli lõpetamist töötas ta paar aastat maamõõtjana Porhovi maakonnas Venemaal. Võõras ümbuses rahuldust mitte leidnud, asus Adson a. 1912 elama Tallinna, kus ta oli oma kutsealal vaheldumisi riigi-, omavalitsuse- ja era-teenistuses.

Kirjanduslike elunähtuste keerisesse sattus Adson „Siuru“ rühmitise sünniaastal 1917. Aeg oli siis tulvil kõrgepingelist revolutsiooni- ja kultuurivaimustust. Maapao ängistavast piirastusest saabusid pärast keevat eemalolekut kodumaale eesti nimekamad sõnameistrid — Vilde ja Tuglas. Sel puhul avaldas Adson „Tallinna Teatajas“ pateetilise kirjutise „Lilletagem nad üle“. Varsti sigines Adsonil isiklikke kokkupuuteid ja tutvusi kirjanikega. Sellest sõpruskonnast kujunes 1917. a. mais „Siuru“ kirjandusühing, mille asjaajamise tegelikud ülesanded veeretati Adsoni õlule. Siitpeale liikus kunagise maamõõtja elu kirjanduslike päevaküsimuste tulipunktilises keskuses ja raamatulises õhkkonnas.

„Kirjandusteemalised kõnelused, kavatsused, uudised ei tahtnud kokkusaamadel lõppeda“, kirjutab Adson, mälestades „Siuru“ rühma tekkimispäevi. „Ise ka luua — selleks olid pakitsused juba tükk aega varem, kindlamat kava, suuna, otstarvet aga mitte. Rahutus mingi kauni kirjutamiseks, hõõgutet tol ajal ja selle ümber loetud raamatuist: Bang, Ed. Keyserling, Altenberg, Maeterlinck, J. P. Jacobsen, Hamsun, Kellermann, Heine, Rilke, Werfel, d'Annunzio j. t., eesti kirjandusest *Felix Ormsson*, *Mäeküla piimamees*, G. Suitsu *Tuulemaa*, M. Underi käsi-kirjalised kogud“²⁾). Loetud stiilipeened psühholoogilised elamusteosed ja looduspoetilised armastusromaanid häälestasid kirjandusse tungleva Adsoni uusromantiliselt.

Nähtavasti juhatas Adsoni südamekeelseile lõunamurdeliste laulumaile G. Suitsu helli kodumälestusi kätkev elamusluuletus „Kerkokell“. Tahtes värsivormis sõnastada oma kauneid lapsepõlve-mälestusi, jõudis Adson äratundmisele, et neile võib siiralt ligi pääseda sellesama mahedatoonilise võru keelega, millega nad on tihedasti ühte põimitud. „Ühel juunikuu algpäeva

2) Looming 1930, lk. 485.

õhtupoolikul“, jutustab Adson, „tulim jalutamast oma tupp, istusin maha — ja siis sündisidki mu kolm-neli võru murrakus Sännä laulu. Nende esimene kuulaja, tunnustaja ja minu jaoks päämine hindaja oli Marie Under“³⁾. Tuglas avaldas need mälestusõimelised luuletused „Siuru“ I albumis (1917). Kiitvad hinnangud ja ergutused kaaskirjanike poolt julgustasid Adsonit võrumurdelist luuleloomingut jätkama.

Lüürika kõrval kujunes Adsoni teiseks tähelepandavaks harastusalaks lavakirjandus. Alates aastast 1919 on ta olnud vaheldumisi ajalehtede „Tallinna Teataja“, „Päevaleht“, „Vaba Maa“ ja „Rahvaleht“ teatriarvustaja. Vahepeal tegutses ta ka lühikest aega dramaturgina „Eesti Draamateatris“ ja „Vanemuises“. Praegu töötab Adson filmiinspektorina Tallinnas, olles seejuures tegev paljudes kirjanduslikes ja kultuurilisis ettevõtteis. Ta elab ühes oma abikaasa Marie Underiga Nõmmel, kus luuletaja-paar on keset kääbusmände endale mugava kodu rajanud —

Ei kikka' kire siin, ei peni' haugu
Nink pedäjä' om akne takan vakka.

2.

A. Adsoni senisest luuletoodangust annavad tunnistust seitse värsiraamatut, mis on valminud ja trükkis ilmunud kahekümne aasta jooksul (1917—37).

Esikluuletuskoguga „Henge palango“ esines Adson 1917. a. lõpul, kui kaassuurulased olid üldsusele juba tuntud. Ei tekitanud see tagasihoidlik võrumurdeline värssidekogu säärast sensatsiooni ega leidnud nii laialdast levikut kui M. Underi kireküllased „Sonetid“ ja H. Visnapuu armulaulud „Amores“.

Kõnesoleva värsiraamatu peamotiivideks on lapsepõlve-mälestused (kolmes „Sännä laulus“) ja armastus (tsüklis „Henge palango“). Luuletaja lapsepõlve-maailm oli väga ahtake — selle moodustas Sanna koolimaja trepiesine, nii et silm ei küündinud „Heedu mäkist kavvemballe“ vaatama, aga see vajutas ta õrn-leebesse lapsehinge idüllilisi elamusi. Armastusest laulab Adson kui hardast ja idealiseerivast suhtumusest imeteldavasse armastatusse, kes on suve kauneim pärg, — „torre ja uhke täl kasv, viil uhkemb ja toredamp kõnnak“. Pühas palvelusmeele-olus igatseb poeet põlvitada oma äravalitu Maarja jalgade ees, olles teadlik sest õilistavast mõjust, mida kiirgab ta kallimeelne „Hengeke“. Adson kahetseb, et ta ei suuda oma armastatu heaks, keda ta tunnetab kõikjal, teha muud kui väikese unelaulukese,

3) Sealsamas, lk. 486.

mis aga ei oma säärast kunstilist võlu kui ihaldatu laulud toomehelvete pudenemisest ja sirelite pungade pakatamisest, —

Niüd häitsvä Sino koton tsireli'
Nink Sina laulat neid, — ma üttele,
Et kaunimbalt ei kõla taiva orelil',
Kui Sino laul. . .

„Henge palangote“ lõpul leidub Adsoni loodud proloog, millega avati „Siuru“ esimene õhtu 25. sept. 1917 „Estonia“ teatri-saalis. Selles programmilises luuletuses, mis ei oma tarvilikku kunstilist tihedust, rõhutatakse Maailmasõja-aegset kultuurikehvust — „aig olli vaene meil, oh, olli lake / nii ilost, elost“, ja õhutatatakse „Siurut“ kirjanduslikule loomingule — „tä enge lennäku, tä enge loogu, / täl olgu siivo, siivo, olgu hoogu!“

Adsoni esikluuletuskogus kordusid kaassiurulaste armastusmotiivid, aga kainemas ja suursugusemas toonis. Ta üllatas lugejaid oma soojasüdameliste „Sännä lauludega“ ja oma luuletuste harukordse väljendusviisiga, nimelt kõlava ning leebe võru murdekeelega.

Luuletaja elamuskangas vaheldub ta teises värsiraamatus täiesti vastakas suunas esikkogule. Kui „Henge palangotes“ alati idüllilistest lapsepõlve-päevadest ja läbi sulniste suvemeeleolude jõuti sünge sügiseni, siis kogus „V a n a l a t e r n a“ (1919) lähtutakse pimenevate sügisepäevade külmusest, õnnecas tundevärinas igatsetakse tagasi lembusküllaseid suviseid kohtamisi ja lõpuks maalitakse plastiline pilt muretust poisikesepõlvest. Selle värsivalimiku algosa eleegilist nooti iseloomustavad juba laulude pealkirjad, nagu „Rõõmuta päiv“, „Ohkamine novembrikuu hommingul“, „Väsünü“, „Maha jätet“ jt. Poet tajub oma üksijäetust — ta on kui vana latern, mis võib sõbralikult säelda armastajaile, aga niüid mahajäetuna hingitseb tasases keemises ja „palango ootusen / saisap nii viltu, kui väsünü, kui magaden“. Morn sügisemeleolu masendab luuletaja meeli ja mõtteid. Väljas valitseb „ravvane külm, nink vesi nii karre“, ta ise istub kui kettipandud peni sel maal, mis aurab nagu pesukoda. Tema kauneimaks soovunelmaks on jätkata oma armastatuga kaksikelu:

Sa pilliroog nink mina Sino ümbre vesi,
Iks Sinost liigutus lüüp virvendüsi minon kaugele.

Ellevuslikku mõju saavutab Adson lihtsatoimseis armastusluuletusis: „Sa olet nigu haavapuu“, „Sul om kats last“, „Ma istu Sinoga kui raamatuga“ ja „Mi elopäivä“, mille siiras väljendusviis tabab nende luuletuste õrn-südamlikku meeoleolu. Klassikalise selguseni tiheneb ta luule mälestussarjas „Sännäst“, kus ta tundeHELLALT kirjeldab oma kooliaastate elamusi luuletustes „Poi-

sikene“ ja „Vahetund“. Luuletuskogu lõpplauludes karakteriseerib autor napisõnaliselt aastaegade looduslikke eluavaldusi.

Kahes esimeses värsipõimikus esineb Adson armastus-, loodus- ja kodulaulude loojana, kolmandas luuletuskogus „R o o s i k r a n t s“ (1920) aga sugenevad ta lüürikasse ühiskondlikud teemad. Tihedalt sammu pidades kaassuurulaste Underi ja Visnapuu luuletoodanguga, pakub Adson ses valimikus ühiselulisi päevaprobleeme käsitlevaid ajalaule. Luuletaja tunnistab avameelselt, et ühiskondlik ala ei vasta ta sünnipärasele kalduvustele, mispärast tal uues ainevaldkonnas on raske koduneda. Nagu pealesunnitult laulab ta kaasaja kannatustest ja olude ränkusest, kusjuures ta ei kaota liikumislusti, et pärast pikki rännakuid leida paika, „kon hendäl om hää“. Jäädes ajalauludes pinnaliseks ja ühiskondlike väärnähtuste kõrvaliseks registreerijaks, saavutab ta elamuste veenvuse ja kunstilise tõhususe emaarastust ja laste hingemaailma kujutavais luuletusis, nagu „Emäle“, „Tädipojale“, „Esä taivan“, „Lats ütsindä“, „Olli kenä“ jt. Samuti kui Underi ja Visnapuu lüürikas, nii kohtame ka Adsoni „Roosikrantsis“ Issanda poole pöördumise motiivi, milles on märgatud prantsuse katoliikliku luuletaja Francis Jammes'i kaudset mõju ⁴⁾.

Jälgides Adsoni esimeste värsiraamatute kujundilist külge, märkame kõigepealt jambilise ja anapestilise värsirakenduse ülekaalukat domineerimist. Seevastu troheilis-daktüülist veeret kasutab autor võrdlemisi harva. Stroofikujudest viljeleb Adson eeskätt neljarealisi salme, eriti „Henge palangotes“, vähesemal määral aga kolme-, viie-, kahe- ja kuuerealisi värsühikuid. Siin seal vilksatab ta kogudes ka vabavärss. Tänu võru murdele, loob Adson rea uudseid kõlalisi riime, nagu *viil — tiil, pikk — ikk, raig — aig, sängü — kängü, läütä — täütä, püsüt — küsüt, nagla — vagla, oije — soije, tõtlimi — ütlimi, väärilisemb — perilisemb* jpm.

Adsoni murdeline luulekeel on rohkete üllatuslike kõnekujunditega, mis kannavad esmakordsuse ja väljendusehtsuse ilmet. Poetilisemad figuurid esinevad ta tundeküllaseis armastusluuletustes, näit.: „Sa olet... kui kullast koe kullast lõimen“; „So huule', nigu häiermide lehe“; „Sul om suu täüs tähti“; „So jalg koap kirjä kirivät mo sammekangan“ jt. Hoopis tavalisemad ja proosalisemad väljendid leiab luuletaja enda kohta. Ta jookseb rannaliival nagu põder; masendunud meeolus on tal „luuliikme' kui saiba“, „pää egäl hommingol kui kirves rasse“ jne.

4) J. Kärner, Eesti uemad luuletajad, lk. 113.

Rahvalaululaadilistes luuletustes harrastab Adson sageli kordumisi, mis mõnikord laienevad refräänideks, näit. laulus „Rännässi jäll Sino poole“.

Võrreldes „Roosikrantsi“ väljendusviisi „Henge palangote“ omaga, paistab silma, nagu oleks Adsoni esialgne varjundirikas lüüriline keel muutunud puisemaks ja väheütlevamaks. Seniseid sundimatult voolavaid värse on nagu asendamas kainelt konstrueeritud stroofid. Arvatavasti oli distants moodsa kultuurielu ja arhailise võru murde vahel niivõrd suur, et autor ei suutnud „Roosikrantsi“ ajalaulude sisu ja vormi ühte sulatada.

Erandlikuna seisab Adsoni toodangus vähetuntud kirja-keelne jutukogu „K ä s i k i v i“ (1922), mis sisaldab kakskümmend miniatuuri ja ühe jutustuse. Need eepilised pisilood põhinevad autori isiklikel tähelepanekuil Sännast ja Võrust, kust pärinevad ka jututegelaste elavad eeskujud. Autori kujutusese-meiks on koduses ringis nähtud loomad ja inimtüübid ning nendega seoses olevad niihästi humoristlikku kui ka tõsist laadi elujuhtumid, millest ta jutustab lihtsas ajaviitekirjanduse vormis, ilma et asetaks oma teosele suuremaid nõudeid. Selle realistliku toimega raamatu tõsielulisemad palad sobivad noorsoole lektüüriks.

3.

Teisel luuleperioodil rikastus Adsoni lüüriline toodang uute teemadega, kusjuures väljendusvahendid säilisid muutumatult. Ta neljandas luuletuskogus „K a d u v i k“ (1927) kerkivad esile filosoofilised mõtisklused elu- ja surmaprobleemide üle. Tagasi mõeldes käidud seitsmeaastasele luuletele („Keväjäl 1924“), tundub poeedile, nagu oleks elu läinud järjest raskemaks ning „aherambass jäänü rõõmu salve“. Kevad kui „illus algus“ ei väsi küll taas tulemast, aga „inemisel pudeneb tä käest“. Kaasajas märkab luuletaja kõikjal ebainimlikke ja ebakultuurseid väärnähtusi, kuidas nõrgem peab end ohvriks tooma võimsamale, kuidas inimkonna vaimset loomingut pidurdab „vaimu, süäme äräkelläi, korgemb elläi“ („Maailma latse“), kuidas maailmas võidutseb tapmiskirg („Nii oll — nii om“), kuidas materiaalsed huvid lämmatavad inimeses ta õilsa kõlbelise mina („Elupäivä“) jne. Sääraste taunitavate ühiskondlike nähtuste puhul ei suuda ta külmaks jääda, vaid astub välja kaitseks „noide hengeliste iist, / ke naglatu sängü, kon valust om vaiba“ („Hengelise“). Need protestimeeleolulised luuletused, mis on loodud pikkades, mõtteraskelt liikuvais värssides, panevad lugejat rohkem mõtlema kui haaravad teda elamuslikult. Lüürilist elevust tekitab

ses tsüklis vaid lühirealine elamuslaul „Teopäivä“. Autobiograafilistel sugemeil põhineb pikem luuletus „Pimesikumäng“, mis tervikuna on mitmekoeline ja jääb vähehuvitavaks, üksiksalvides aga pakub elamusehtsaid pilte luuletaja noorpõlvest.

Kõnesoleva värsivalimiku kunstilisema osa moodustavad kaduvikumeeleolust kantud vormitihedad luuletused, nagu „Vangi laul“, „Vanaesä“, „Lõikuse laul“, „Haavakene, mis sa väriset“, „Haige“, „Käsikivi“ jt., milles autori eluvaatelised veendumused väljenduvad kristallunud kujul ja lüürilises toonis. Luuletaja on valmis oma elurännakuil leppima minimaalsega, nagu nähtub „Vangi laulust“:

Mul ei ole pehmit patju vaja,
Kivi pääle paness pää.
Kirriv sisalik nink tsirgu kaja
Mulle seltsilise' hää'.

Ja milles peitub elumõte, kõige olemise kõrgeim eesmärk ja kandvaim idee? Mis inimest maha murrab ja teda üles tõstab? Kuidas on teineteisega seotud elu lõpp ja algus? Neile filosoofilistele keerdküsimustele leiab luuletaja järgmise saalomonliku lahenduse: inimene püüab väsimatu tööga kõrguste poole, uskudes oma kauniste ideaalide teostumisse, valulikud eluvaevad aga vajutavad ta kummargile maha, kusjuures eluvõitleja uuesti virgub nagu rukkipea pärast tormi, kui kostab „kõrvun vana hõllaus“, — kuid siiski suundub elutee kaduvikku, sest kõik algus kaob, „ei pääse keäki ajaliku rakkest, / üts alaline surm om eläden“, — „ütskõrd lüvväs kelläkene, / ütskõrd luitsa viskat käest“.

Adsoni elufilosoofia, mille palgepooled avalduvad kogus „Kaduvik“, ei kaldu ühekülgsusse. Ta eluvaade on küll varjutatud pessimismist, kuid luuletaja ei eita sugugi elu edasiviivaid väärtusi.

Viiendas värsipõimikus „K a t a i, k i b u v i t s n i n k k i v i“ (1928) käsitleb Adson kõige elulähedasemaid teemasid. Kõigepealt maalib ta tsüklis „Mure“ karakteripäraseid portreesid hämaras kambrikeses istuvast emakesest, kõrtsi lasipuu ääres konutavast hobusest ja paberlilli müüvast eidest. Järgnevas tsüklis esinevad „Latse asja“, mille kauneimaks pärliks on väike-laste psüühikat kujutav lihtne, aga kunstitõhus lastelaul „Väiku sõsar vellega“. Uudisteemana avastab Adson tsüklis „Kehvält maalt“ kodumaa rannalooduse karakteristikumad maastikualad. Luuletaja läheb sinna kurbuseväljale, kus vaevaliselt võsuvad „karvatse' kadaja“, kuhu on ära eksinud „üts petetü pettäi“ ja kus vaesus ning pelgus on näljaste lammaste külalisteks. Kontrastina elustavad seda kidurat taimestikku „karika' siiditse’

nupu' täis villa". Vaevalt leidub meie värsikirjanduses teisi luuletooteid, kus kodumaa kadakase rannamaastiku kurb-kehva ilmet oleks kirjeldatud sellises realistlikus kujukuses, nagu seda tajume Adsoni luuletustes „Kehvält maalt“ ja „Katai, kibuvits nink kivi“. Sellesse tsüklisse kuulub ka elevuslik looduslaul „Läbi une“, mille rütmikad värsid mõjuvad sugestiivselt.

Oma noorpõlve-mälestusi käsitleb Adson laulusarjas „Rohiline ruunakene“, milles ta jutustab muinasjutulisest rohelisest ruunakesest, keda ta vanaduseski sooviks endale, kooliaastate elamustest ja ühest „kandilisest“ kooliveljest. Neis luuletustes korduvad uutes varjundeis ta „Sännä laulude“ motiivid.

„Katai, kibuvits nink kivi“ on Adsoni sümpaatseim värsiraamat, mis lugejat kaasa kisub uudse ainekuga ja südamliku tundetooniga. Siin väljendub ta lüürika elamus- ja mõttesisu konkreetses valgustuses.

Elust võetud tüüpide ja nähtuste käsitlemist jätkab Adson kuuendas luuletuskogus „Pärlijõgi“ (1931), kasutades seejuures uudsusena eepilist väljendusviisi, et enam tabada tõsielulist koloriiti. Tsüklis „Katesa lugu“ iseloomustab ta reaalelus kuidagi iselaadsetena silmahakanud inimkujusid. Lüürilistes luuletustes käsitleb Adson ühelt poolt looduslikke elamusi, teiselt poolt oma lemmikainet — mälestusi „Minevikuteilt“, mille keskuseks käesolevas valimikus on Pärlijõgi, kust kirjanik lapsena „pärlit püüse“, ehitades seal „mängutammi, lüüse“. Siin kohtame jälle Adsoni idüllilist noorpõlve-romantikast, mis eriti paelub noori lugejaid.

Luuletuskogu „Pärlijõgi“, moodustades eelviimase astme Adsoni senise luuletoodangu kujunemiskäigus, annab tunnistust järjekordsest edenemisest autori loomingus. Uue žanrina lisanduvad ballaadid, samal ajal lüürika ainek tiheneb ning mitmekesistub.

Adsoni seitsmendast ning seni viimases värsipõimikus „Lehekülga ja raamatust“ (1937) prevaleeruvad kaduvikumeelolud, mis häälestavad kogu teost elegeiliselt. Tsüklis „Hengekellä lüvväs“ mälestatakse Ed. Vilde põrmu muldasängitamist südatalve vaikuses ning leinatakse valulikult armsa ema ja endiste südamesõprade surma. Adsoni leinalaulud omavad küll sisendusjõudu, et tekitada nukrust ja sundida kaasaelamisele, aga G. Suitsu „Kerkokella“ tundesügavuseni nad siiski ei küüni. Ta värsid ei veere säärase raudse järjekindlusega ja kunstikavatsuslikkusega kui Suitsu omad. Näib, nagu looks Adson nukrameelsuse hajutamiseks vahepeal lihtsatoimseid „Värsse keväjäst“, et taas jõuda resigneerunud meeleoludeni

tsüklis „Maisen vaotusen“. Lehitsedes oma ajaraamatu lehekülgi, märkab luuletaja, kuidas paljud püüdmised on tühja joosnud ja kuidas karm elu on vajutanud isegi küünalsirged seljad vimma:

Sa nõstat pääd nink sälä sirgu aat:
Mis massap maailm! — võidumeelen hüüvät,
Ent kuni sõnast teoni tsipa püvvät,
Ja elupikä küürä sälgä saat.

Üldse kaldub autor kõnesolevas kogus kokkuvõtteid ja lõpphinnanguid tegema ning hüvastijätku ütleva, nagu see on tavaline tüüpilisele ajaraamatule. Valimiku lõpul ta koguni kordab oma esikkogu peamotiive — armastust ning kodumälestusi, ja mis veel tähelepanuväärne, püüab seejuures tabada ka tookordset elamusnooti. Kodukoht, Sänna ümbrus, on jäänud luuletajale endiselt südamearmsaks, ehkki seal aastate kuldes on nii mõndagi muutunud.

Oleme otse üllatatud sellest sisulisest ja kujundilisest stabiilsusest, mis esineb Adsoni lüürikas. Kui loeme luuletusi kas „Henge palangotest“ või kogust „Lehekülg ajaraamatust“, ikka kohtame sedasama luuletaja tagasihoidlikku hoiakut ja südamlikku tundetooni, sedasama leebekõlalist võru murret ja vähenõudlikku värsirakendust. Isegi kaasaja huviküllaseimad päeva-probleemid on visad tungima sisse suletud elamuste- ja mälestusteringi. Luuletajale on nagu juhtmõtteks saanud — olla paindumatu elutuultes ja kuulata oma sisehääle muutumatut kutset.

Adsoni luulemaailm kõneleb võrdlemisi vähe luuletajast endast, rohkem aga ta kodukohast, armastatust ja kaasinimestest ning kodumaa loodusest ja ühiskondlikest eluavalduisist. Subjektiveid meeolotsemisi on siin asendamas objektiivsed elupildid.

Kui tüüpiline murdelaulik pole Adson hilisemas luuleloomingus otsinud uusi, taidurlikumaid vormivahendeid, vaid on jäänud truuks oma seniseile kujundilistele võteteile, nagu ta seda ise siiralt tunnistab:

Mu värsi' omma säänest vanna muudu,
Ei ole sõnnu rikkalt tagavarass,
Ka riimgi alati ei ole paras —
Nii tulep kõnelda, kuis kiil om luudu.

Selles vanamoelises stiilis ja soojalt helisevas võru keeles peitubki „Sänna trubaduuri“ lüürika omapärasus, ehtsus ja seniületamatu kunstiline ning kultuuriline väärtus. Adsoni luule moodustab õigupoolest Lõuna-Eesti kultuurmonumendi, mis võru murde pehmet kõla ei lase ka siis kaduda, kui elav rahva-keel on täiesti asendunud kultuurse ühis- ja kirjakeelega.

Tähelepandava viljakusega, aga väiksemate tulemustega on Adson produtseerinud draamasid, et rikastada eesti teostevaest näitekirjandust. Ajavahemikus 1923—37 on ta sulest ilmunud üheksa lavateost.

Adson debüteeris draamaloomingu alal a. 1923 ekspressioonistliku näidendiga „L ä h e b m ö ö d a“, kujutades selle seitsmes igapäevases pildis inimelu kuldsest lapsepõlvest kuni kõrge vanaduseni. See mõjurikas ja lavaliselt efektne draama on kantud kaduvuse-ideest: kõik on elus kaduv ning mööduv, midagi pole siin jäävat ega igavest.

1928. a. ilmus Adsoni kolmevaatuseline ajalooline värssdraama „T o o m a p ä e v“, mis kanti ette IX üldlaulupeo vabaõhuetendusel. Adson pole „Toomapäevas“ küllaldase realiteediga kujutanud ajaloolist ainekku ega suutnud näidendit vabalt hoida anakronismidest. Samuti kahandavad selle draama lavalist mõju tegelaste monotoonset värsskõnet. Ka osaliste psüühika tundub paiguti tehtuna ja võltsina.

Adsoni õnnestunuim draama on kirjanduslooline „L a u l u i s a j a K i r j a n e i t s i“ (1929), milles kirjanduslikus vormis lavastatakse kahe ärkamisaja suurkuju — Kreutzwaldi ja Koidula — dramaatiline vahekord nende kirjavahetuse põhjal. Autor ei kujuta küll sajabrotsendiliselt tõsielulisi isiksusi, aga ta projitseerib usutava pilgu Kreutzwaldi, Koidula ja Jannseni töösse-tegevusse ja rahvuslikku ning hingelisse heitlusse. Kui draama kaks esimest vaatust tegevuse vähese sihipüüdlikkusega ei rahulda täiel määral näidendi kondenseeritud tegevustiku põhinõudeid, siis viimane vaatus on meeleolupingeline ja lavaliselt sügavasti mõjuv. Siin-seal on autor reaalseid olukordi ja inimkujusid dramaatiliselt ümber kujundanud, mistõttu on kannatanud nende tõepärasus, aga seda enam on näidendis saavutatud sugestiivsust. Tänu Adsoni võru keele oskusele esineb „Lauluisas ja Kirjaneitsis“ kirjanduslooliste isikute kõrval sääraseid rahvalikke tüüpe, nagu Lauluisa toatüdruku Anne jume-kas kaju.

Veel kord katsetas Adson kujutada ajaloolisi sündmusi XIV sajandist neljavaatuselises draamas „N e l i k u n i n g a t“ (1931), aga siiski mitte tagajärjekalt, ja siis asus ta Raudsepa „Mikumärdi“ eeskujul looma rahvalikke komöödiaid. Üksteise järel pääsesid lavale ta päevakajalised ajaviitenäidendid: „K o l m a s t e e“ (1932), „I l u d u s k u n i n g a n n a“ (1933), „E l a v k a p i t a l“ (1934), „K a r u l ä h e b m e e l ö k s u“ (1936) ja

„Üks tuvi lendab merele“ (1937), et pärast etendusi üldsuse teadvusest kustuda ja unarusse jääda. Siin ei käsitelda haaravaid üldinimlikke probleeme ega looda monumentaalseid tüüpe, vaid piitsutatakse tühiste inimeste madalaid kirgi: mammona-ahnust, iluduse-edevust, naisõiguslaste irdumist kodust jne. Adsoni elust võetud tegelased jäävad tihtipeale kahvatuiks ja skemaatilisteks, ta draamade kompositsioon aga ebaorganiliseks.

Üldiselt püsib Adsoni draamatoodang niihästi kunstiliselt kui ka lavaliselt keskpärasuse tasemel. Tal on õnnestunud enam romantilise tundetooniga ideedraamad kui päevakajalised realistlikud komöödiad.

Lõpuks ei saa nimetamata jätta Adsoni teatriarvustuslikku töövälja, kus ta on esinenud pioneerina juba paarkümmend aastat. Ta ei kuulu isehakanud teatrikriitikute hulka, vaid omab välismaal korduvalt süvendatud teadmisi ja kogemusi lavakunstist. Seepärast ei tohiks paljuks pidada ta nõudlikkust teatrietenduste ja -repertuaari suhtes, pealegi on seda tinginud eeskätt kirjanduslik-esteetilised lähtekohad. Oma teatrikriitilised artiklid ja ülevaated on autor koondanud valimikku „Vilet ja loorbereid“ (1938).

Adsoni tänapäeva kirjanduslikus loomingus on märgata luuletuskogude hõrenemist ja näidendite pidevat juurdekasvu. See on kindlaks tõendiks, et Adson pole draamatoodangus veel öelnud oma viimset sõna.

K. Mihkla.

EESTI LUULE 1938. AASTAL.

Möödunud aastat on nimetatud luule alal ikaldusaastaks. Vähemalt formaalselt see väide ongi õige. Meil on ilmunud küll neli-viisteistkümmend nii- või teissugust raamatut, mis värskirjanduse hulka kuuluvad, kuid sellest arvust üksi ei saa veel järeldada vilja-aastat.

Osa neist raamatuist on antoloogiad varemilmunud teostest, nagu Gustav Suitsu „Kogutud luuletused“ ja „Arbujad“. Nende hulka kuulub ka üks uustrükk, nimelt Ridala „Laulud ja kauged rannad“. Seda arvu aitavad moodustada bibliofiilsed väljaanded, nagu Faehlmanni „Kogutud luuletused“ ja Märt Laarmani plokiraamatud, mis sisaldavad kumbki ainult ühe luuletuse: üks Marie Underi „Käigu tuultesse“ ja teine Ph. von Roth'i „Talvö-

laulu“. Lõpuks, arvukaima rühma ilmunud värsiraamatuist moodustavad niisugused, mis seisavad ilmselt allpool trükikõlvulist taset. Sellesse rühma ma pean andma kohad järgmistele luuletuskogudele jutumärkides: Jaan Järg: „Maailm, miks vaikiman sina“; L. Tarmo: „Murdlained“; Enn Uibo: „Homse nimel“. Ja tingimisi, kui pehmelt öelda, peab sinnasamasse määrama kohad ka J. Õunapi „Võludemaale“ ja E. A. Vrageri „Valgetele randadele“; ka Hans Turpi „Hümne Eestile“ kuulub sinna, pretensioonikast pealkirjast hoolimata. Mitte üksi eesti luulekunsti tänapäeva, vaid ka lihtsalt normaalse mõistuse seisukohalt jäävad päris-luuletuskogudeks ainult kolm raamatut.

Et eelpool mainitud päris-luule kõrval esineva kah-luule või mõnel juhul lihtsalt luuleliste arusaamatuste juurde mitte enam tagasi tulla, olgu nende kohta öeldud, et oleks ju omaette päris huvitav probleem katsuda lahendada küsimust, missugused on motiivid, mis tänapäeval ajavad kirjutama ja avaldama asju, mida parima tahtmise juures ei saa luuleks pidada? Võib-olla väärriks küsida sedagi, miks just niisuguste absoluutselt küündimatute autorite juures on eriti tugevasti märgata teatavaid programmilisi positiivsusetootlusi — tihtipeale küll ainult pealkirjades, kuna muu on sagedasti vaid arusaamatu sõnademulid. Psühholoogilisi ja ka massipsühholoogilisi probleeme tõuseb siit, kirjanduslikke ja luulekunstilisi mitte.

Kui alguses ütlesin, et möödunud aastat on nimetatud luule alal ikaldusaastaks, ja kui nägime, et see — arvuliselt võttes — ka õige on, siis olgu nüüd juurde lisatud, et niisuguses ikalduses ei tarvitse näha midagi erakordset või eesti luule tuleviku suhtes kartustäratavat. Ei ole ju millegagi põhjendatud, et iga eesti võimeline luuletaja igal aastal luuletuskogu avaldaks — nagu seni muide küll mitugi viljakat luuletajat juba aastaid läbi on teinud. Jooksva lindi tööd ei tarvitse, ma ütleksin koguni, ei t o h i luuletaja teha. Aga kui me luuletajal lubame mõnel aastal puhata, vähemalt koguga esinemise mõttes, siis pole midagi imestada, meie luulet viljelevate autorite arvu arvesse võttes, kui me mõnel aastal saame — ainult kolm uut luuletuskogu. Jah, midagi lausa hullu poleks selleski, kui mõnel aastal luuletusi eri raamatutena üldse ei ilmuks. Mis just ühte kunstlikku bilansiperioodi, ühte aastasse sisse satub, see on ju suurel määral ikkagi ka juhuse asi.

Kas tähendavad tänavused kolm kirjanduslikult arvesse tulevat uudiskogu ja nimelt Kersti Merilaasi „Maantee tuuled“, Henrik Visnapuu „Põhjalagus“ ja Erni Hiire „Palgest palgesse“ uusi sisulisi avastusi

või vormilisi võitused? Pean ütlema, et rabavaid üllatusi meie nendest teostest ei leia. Kui ma isiklikult aasta parimaks luuletuskoguks pean Kersti Merilaasi „Maantee tuuli“ ja kui ma seejuures formaalselt konstateerin, et „Maantee tuuled“ on noore luuletaja e s i k kogu, siis võiks seda asjaolu kvalifitseerida kui aasta üllatust, meeldivat üllatust. Kuid see on ainult formaalselt nõnda. Tegelikult on ju igäiks, kes teatavagi määrani on vae-
vunud jälgida eesti luule jooksvaid saavutusi näiteks „Loomingus“, ammugi tuttav Merilaasi nimega ega saagi lugeda Merilaasi kellegi algajaks. Võib-olla oleks aga siinkohal huvitav ära märkida tõsiasja, et eesti luuletajate järelkasvuga, eesti luuletajate noorema põlvtega näib lugu üldse olevat nõnda, et arvessetulevaid luuletajaid on viimasel ajal saanud ainult nende hulgast, kes juba kohe esimese koguga saavutavad hea eesti luule praeguse taseme. Nõrga debüütkoguga esinenuist pole viimasel ajal ka hiljem asja saanud.

Kõnessetulevate raamatute autorid on pärit igäiks eri generatsioonist. Henrik Visnapuu esitab „Siurut“, Erni Hiir eluläheduslaste, resp. „Kirjandusliku Orbiidi“ rühma ja Kersti Merilaas noorimat generatsiooni, „Arbujaid“. Meenutan neid etikette just sellepärast, et juhtida tähelepanu nende ühele omapärale. Fikseerides poeedi avalikkusesse astumise ajajärku, nad ei iseloomusta õigupoolest sisuliselt mitte palju. Selles valikus mainitud etiketi alla mahtujaid ei seo omavahel rühma või kooli ühistunnused. Osalt on see nii seepärast, et vastavate, tegelikult olnud rühmitiste funktsioneerimise seismajäämisest on möödunud juba küllalt palju aega, nagu võime öelda „Siuru“ ja „Orbiidi“ kohta; osalt on see nõnda seepärast, et mingisugust rühmitist pole õigupoolest olnudki, nagu võib öelda „Arbujate“ kohta.

Otse nõndasamuti nagu nende raamatute autorid kuuluvad igäiks ise põlvkonda, nõnda erinevad ka nende raamatud. Aga kui me neid raamatuid motiivide ja värsitehnika sarnasuse alusel tahaksime järjestada ritta, siis me ei saaks järjestust Visnapuu-Hiir-Merilaas, nagu annaks autorite kuuluvus eri põlvkondadesse või lihtsamalt öeldes nende vanus, vaid peaksime järjestama Hiir-Visnapuu-Merilaas. Teiste sõnadega, Visnapuu ja Merilaasi vahel on sarnasus suurem kui Hiire ja Merilaasi vahel. Visnapuu moodustab nõnda-öelda ülemineku kahe äärmuse vahel. Visnapuu juures kohtame kõikumist individualistliku puhta lüürika ja programmilise lüürika vahel, kuna Merilaas esitab üht ja Hiir teist enam-vähem puhtal kujul.

„Luuletamine pole enam üksikute taevaand, keele- ja värsi-

tehnilised võimed kasvavad iga aastaga ja ühes sellega kasvab ka luuletaja nime nõudlejate hulk.“ Need sõnad on öeldud „Eesti Kirjanduses“ nelja aasta eest, tookordse luulekohtuniku poolt. „Tehniliselt huvitavat ja laitmata värssi pole meie päevil Eestis enam raske kirjutada.“ Need sõnad on pärit luuleülevaatest kolm aastat tagasi. Nende, muuseas kahe eri autori väidete rakendamine ei osutu aga mitte nii endastmõistetavalt lihtsaks.

Paraku peame konstateerima, et värsitehnilised võimed või tehniliselt laitmatu värss ei ole sugugi mitte endastmõistetav, pole siiski mitte kõikide kirjanduslikult arvesse tulevate luuletuskogude ühiseks alati eesleiduvaks varaks. Vaadelgem näitena Erni Hiire kogu. Väga eksponeeritud kohale, kohe algusesse paigutatud luuletus „Enesega“ on see, millega Hiirel kahtlemata on olnud öelda midagi väga tähtsat ja siiralt tuntu. Aga mis asi võtab just selles juhtluuletuses seisukohtade kaitsemiselt löövuse ja jõu? Tundmustele ja isegi mõtetele mitte järele jõudev värsitehnika. Nii see on. Hiir ründab õige tähendusrikkaste sõnadega oma oletatavaid või ka tõelisi vastaseid. Aga tähendusrikkad ja selgesti mõistetavad sõnad ei ühine selles luuletuses selgeltmõistetavaiks lauseikski igal juhul, stroofidest ja tervetest luuletustest rääkimata.

Mis Erni Hiire juures kõige enam imestada annab ja mis muide ka kõige olulisemalt väärtuste vaekaussi langeb, see on tema murdumatu järjekindlus. Hiir on teoreetiliste kirjutistega müntinud õige populaarseks saanud kaitsevalemi oma loominguiliste põhimõtete jaoks: „Luuletus tohib olla juhtkiri!“ Ma ei saa öelda, et ma isiklikult poleks valmis selle valemiga teatavatel tingimustel nõustuma. Kuid need tingimused oleksid minimaalselt järgmised: mõtted, mis niisuguses värss-juhtkirjas käsitlemist leiavad, peavad olema siis oma eesmärgile väljajooksvad ja ka selged, vasturääkivustevabad. Seda omadust Hiire programmilistes luuletustes pole igakord võimalik täheldada. Selles mõttes on lugeja eriti hädas juba mainitud esimese tsükli luuletustega, kuigi mitte kõigiga nendest, vaid nimelt kahe esimesega, mille pealkirjad on „Enesega“ ja „Hommik“. Sest — valitsegu õiglus — samas tsüklis leiame selgemaid ja huvitav, et siis kohe ka sugestiivsemaid luuletusi: „Nagu need tuled“, „Tean“ ja eriti „Arm“.

Loodusepiltides on Hiir tunduvalt suuremat saavutanud kui oma sotsiaalfilosoofilistes vaatlustes. Need enam objektiivsed kujutused on nauditavad. Kõige enam võivad arvamused lahku minna raamatu kolmanda osa kohta, mis sisaldab teoreetiliselt püstitatud pateetilise ülesehitusluule programmi tege-

likku täitmist. Siin on loogikat ja paatost, on seisukohti ja üleskutseid — aga seda õiget sugestiivsust ei ole siin siiski mitte. See puudujääk on valus. Sellepärast nimelt, et kui me võrdlevalt kõrvutame möödunud aasta luulet, siis peame ütleva, et kõige tähtsamatest ja ühiskondlikult kõige vajalikumatest küsimustest räägib oma värssides salgamatult Hiir, mitte Visnapuu ega Merilaas. Aga nende luuletuste tähtsat sisu ei ole suudetud sulgeda adekvaatsesse vormi.

Sootuks teise pildi saame Merilaasi „Maantee tuultest“. Probleemid, mis on suletud selle raamatu värssidesse, ei ole kaugetki nii suure ulatusega kui need, millest kõneleb Hiir. Või kui me sõnakest „probleem“ tahaksime mõista pisut kitsamas tähenduses, siis võime öelda ka nii, et selles raamatus probleeme peaaegu ei olegi. Mida me aga siit leiame, see on väga lähedal lüürikale selle sõna klassilises tähenduses. Ja see on juba oma-moodi haruldus eesti viimase aja värsikirjanduses, kus väga kaaluvat osa etendab mõtteluule. Merilaasi „Mailaulud“ on delikaatse, väga looritatud, kuid samal ajal sügavast tundmusest otse hõõguva armastuslüürika esindusnäiteks, millega võrdselt annab eesti luulest otsida. See on hoopis midagi muud kui eesti armastusluule kõrghooaja, Maailmasõja lõpuaastate lahtine meelelisus, milles nüüd tagantjärele kerge on näha liiga sagedasti esinevat maitsepuudust ja vormihoolimatust.

Armastus ja loodusemeeleolud, need on Merilaasi luuleliste elamuste põhiallikad. Oma ohvrikena toob ta aga ka mõtteluule altarile, kuid silmatorkavalt väiksema kui teised tema generatsioonikaaslased. Ka on Merilaasi ekskursioonid mõtlemisega haaratavate küsimuste valda tingimata teissugused kui näiteks Alveri või Talviku omad. Viimastele see laad on ju nii-öelda pärisala, kuna Merilaasi kohta sedasama mitte öelda ei või. Elu rõõmu ja muret tajub Merilaas rohkem seda elu elava ja selle elu ilu ja headust tingimusteta ja aataja seisukohalt kui mõtleja ja vaatleja omalt. Viimases ta teeb filosoofilise hoiaku küsimuse. Ta tahab ka „kangekaelselt uskuda, et inimesed on head“, kuigi kogemused peaksid sellele vastu rääkima. „Kui maine olemine lõpeb, / ja vajub püstihoitud pää, / mind lunastab üksainus mõte, / et inimesed olid hääd.“

Kui midagi öelda Merilaasi luule kohta ka vormi seisukohalt, siis tähtsaim paistab olevat see, et tema on saanud hakkama ühe raske ja harvalahendatud ülesandega: teatava vanamoelise sisu, s. t. põliste, vanade luuleliste teemade käsitlemise juures lihtsal, kõigile arusaadaval viisil on ta siiski moodne, uus ja värske.

Ta on mõnikord lihtne nagu Jakob Liiv. Ja ometi mitte kulu- nud ega vana.

Nagu juba alguses ütlesin, asetub Henrik Visnapuu luule- tuskogu „Põhjavalgus“ motiivide seisukohalt Hiire ja Merilaasi kogude vahepeale. Seejuures ta on sarnasem Merilaasiga. Vis- napuu uus kogu liitub loomuliku jätkuna poeedi senisele loo- mingule. Pole märgata enam uusi ideoloogilisi käänakuid. Küll võib aga öelda, et Visnapuu selles kogus annab kaunis selgeid tõendus- vahepealsest loomingulisest madalseisust üle- saamisest, madalseisust, mille pärast Visnapuule mitte vähe ette- heiteidki pole tehtud. Pealkirja („Põhjavalgus“) sümboolika vii- tab kodumaisele ainestikule. Tõepoolest, enamik luuletusi seda pealkirja õigustabki. Üksikutesse luuletustesse on põimitud värsked — meie luules varem mitte sel määral ja sel kujul esi- nenud motiive vanade eestlaste usundist; samuti kajastub loo- dusepiltides ja muudeski meeleolulistest asjades tõesti midagi spetsiaalselt eestipärast. Need luuletused pole tarmukad patrio- tilised proklamatsioonid, vaid vaiksed resigneeritud tunde- avaldused, millest mõni on küll otse suurepärase mõjuga. Kogu materjal pole just ühtlane. Kohtame isegi päris tellimusliku juhuluuletuse „Raamatu-aasta proloog“, mis kõrvutiseivate as- jadega meeleoluliselt ei ole toonis. Kuid seda ei tarvitse pidada puuduseks. Ma loen selle luuletuskogu tõsiseks puuduseks seda, et autor ei ole ennast mitte pidevalt jälginud ega hoidunud rik- kumast mõndagi ilusat luuletust komistustega prosaismidesse. Väikesed vead kahjustavad seda kogu. Ei ole küllalt kaua vaevatud ennast õige ütluse, õige sõna otsimisega.

Kui neid kolme päris-kogu nüüd veel katsuda üksteise järel võrdlevalt hinnata ja iseloomustada, siis vahest kõlbaks öelda nii: Erni Hiire vooruseks on järjekindlus ja visa töö teatavate ette kindlaks määratud ideoloogiliste seisukohtade propageeri- misel. Puuduseks — kuivus, raskepärusus, vähene sugestiivsus ja ka ideoloogiliste hoiakute mõnesugune vastuolulisus. Visna- puu luuletuskogu resigneeritud kodumaa-motiivide käsitus on hea ja luulekas. Suurima miinuse annavad „iludusvead“. Meri- laasi luuletuste suurim väärtus on värsside tänapäevanõuetele vastava headuse — kerge liikuvuse, kujukuse jne. liitmine liht- suse ja igale arusaadava selgusega.

Eesti luule üldise ilme hindamiseks mullune toodang üksi ei anna täit alust. Nagu juba algul mainisime, on esinenud ainult väike murdosa eesti poetkonnast.

Paul Viiding.

EESTI ROMAAN 1938. AASTAL.

Meie romaani avarad väljad on juba aastaid haaranud enda alla peaaegu kogu kirjandusliku silmapiiri: kuhu meie vaade ka pöörduks, kõikjal näeme ees lokkamas aina romaani. Ja üksnes hoolikamale pilguteritajale avaneb siin-seal otsekuu peitupugenud kitsas novelli- või luulesiil. Ning ühtlasi võib siis hoolikam pilguteritaja näha, et pinnalisema vaatluse eest varjatud luule- või novellilaik oma diskreetse olemuses ometi on mitmeti maalilisem kui avaralt ja võimsalt, kuid üldiselt siiski kaunis üksluiselt lahtirulluv romaaniväli.

Mitte mingit olulist muudatust selle pildi kompositsioonis pole tekkinud ka möödunud aastal. Ebavõrdne suhe ühelt poolt romaani ja teiselt poolt novelli ning värssi vahel on jäänud endiselt püsima, kui see pole veelgi suuremaks paisunud eeskätt luule kahjuks.

Arvudes väljendatuna saame romaani ning avarapiirilise jutustuse alalt loetella üle kahekümne eri raamatu, misjuures lisaks tuleb veel silmas pidada seda, et valdavam osa kõnealuseist teoseist on pikad romaanid ehk nn. suurromaanid. Mis on selle kõrval oma välise ulatuse poolest luule ja novell vähem kui kümnekonna arvesse tuleva, enamasti õhukesevõitu raamatuga!

Sellele laiutustungile igakülgset kunstilist õigustust leidmata oleme seni end lohutada püüdnud üksikute tippude esileküllindivusega. Oleme troostinud end nende suhteliselt harvade võitudega, millisteni on jõudnud oma õnnelikumail loomissilmapilkudel Tammsaare, Tuglas, Metsanurk, Hindrey, Luts, Semper, Gailit, Jakobson, Kivikas ja Mälk, ning oleme erandlikest saavutustest meelitatuna kuidagi alla neelata suutnud — ajuti küll üsna valjult protestides — ka need paljud kümned kibedad pillid, millest on koosnenud enamuse ülejäänust pikema proosavormi alalt.

Kuid möödunud aasta romaanitoodangu järgi otsustades tunnukse ses olukorras ometi tekkinud olevat mõningaid muudatusi. Välise võimutsemise kõrval näib siiski tulnud olevat taht ka sisuliste kvaliteetide tõstmiseks, näib lõpuks tärgranud olevat tung võistlusesse astuda teiste, kaugemale arenenud aladega, lust neile järele jõuda ja heal juhul ettegi rutata. Ja selleni, mida on võimalik saavutada hea tahtega, loovate võimete jõulisemaid puhanguid ära ootamata, ongi jõutud: keskmise kirjandusliku käsitusoskuse avardamise poolest elame kõnealuse romaanilõikuse vaatlusel üle nii mõnegi rõõmustava ootamatuse. Keskmise tase on tõusnud, kuid väga silmapaistvad teosed on

jäänud tulemata: möödunud aasta on väikeste rõõmustavate ootamatuste, mitte suurte üllatuste aasta.

Selle rõõmu kõrval, mida meile on valmistatud tippudega, on meid viimastel aegadel üllatada püütud eeskätt uute aines-tikualadega. Kuid nähtavasti on värskest mõjuva aine-stiku otsi-misel enam-vähem kõik võimalused juba kasutamist leidnud ja midagi eriti efektkat pole 1938. a. siin suutnud pakkuda. Seda olekski asjatu loota, nagu oleks asjatu loota ka millegi muu poo-lest eriliselt uut, kui pidada silmas, et suurem osa meie tänapäeva kirjanikkudest toetub juba pikemat aega kindlalt ainult koge-mustele, mitte aga kujutlusvõimele, sellele läbinägevusele, mis avastab eluavalduste sisima olemuse.

Kirjutatakse sellest, mida on nähtud „oma silmaga“ või mil-les võib kindel olla „dokumentidele“ najatudes, ja ei kirjutata mitte sellest, milleni võib jõuda üksnes kujutlusvõime abil. Aga sedagi, mida on pinnaliselt kogetud, ei kujundata tunduvamal määral ümber, ei „kasutada“ millekski „eriliseks“, vaid lihtsalt kirjeldatakse asjaliku reporterina. Ei näe meie teravamaid kujusid, mis, sellest hoolimata, et nad oleksid loodud elust otse-selt ammutatud andmeil, ometi tõuseksid oma selguses elust kõrgemale. Samuti nagu meie ei näe ka seda, et oleks midagi öelda ideeliselt, midagi säärast, mis ei uju valmis kujul pinnal, vaid mis oleks omapärane, julge ja selge.

Nagu osutuvad tegelikus elus enamasti kergemeelseiks praalijaiks need, kes väidavad suutvat läbi ja läbi näha seda või teist isikut, nõnda on tihti pseudoläbinägijad ka need kirjani-kud, kes uhke kindlusega toetuvad oma väikestele eluliste-le kogemustele. Tegelikult kogetavate, kõigile nähtavate pinna-irvenduste asjaliku registreerimisega arvavad nad pakkuda või-vat täisverelisi kirjanduslikke kujusid ja nende kujude psühho-loogiat. Kuid tulemuseks ei ole ometi ei selgejoonelist tüübis-tikku ega selgejoonelist psühholoogiat, sügavusest rääkimata.

Täiesti ühtemoodi jooksevad tiigipinnal laiali rõngad, üks-kõik kas on visatud vette põllukivi kild või teemant, ja naiivne oleks see, kes hakkaks irvendava vee järgi otsustama selle üle, mis on tiigi põhjas. Kuid kirjanduses on ometi sääraseid otsus-tajaid üsna tihti. Päris sageli kaalub neil väline tõenäolisus üles sisemise tõenäolisuse ning primitiivne kogemus on püha-duseks, mille vastu eksimine on raskeks kuriteoks.

Aga veel rohkem kui tüüpide psühholoogilisel kujundamisel tuleb näilist vägivalda tarvitada primitiivse kogemuse kallal siis, kui kirjanik tahab midagi väljendada ideeliselt. Elu variatsioon-i-rohkus pakub pinnalise kogemuse poolest tuhandeid poolt- ja

vastuväiteid igale mõttele ning see, kes vastakate kogemuste hulgas aukartusest nende vastu ei suuda neist valikut teha ja valitud materjali oma kavatsuste järgi korraldada, see ei suuda ka kunagi jõuda ühegi uue, omapärase ning julge mõtteni.

Kui aga säärase olukorra juures, mis enam-vähem täiesti hülgab kunstipärase kujundamise ning tõstab eeskätt arvestatavana kilbile reporterlikult asjaliku väikeste kogemuste kirjeldamise, on olemas üks korralik talupojaromaan, teine romaan kalurite elust, kolmas linnatöolistest, neljas intelligentsist ja vahest veel kaks-kolm mõningaist varianttüüpidest või eri miljöaladest — siis muutuvad kõik järgmised peaaegu liigseiks, olgugi need omaette päris hästi tehtud. Nii näiteks on möödunud aastal kahtlemata väga hästi „teinud“ oma romaanid Richard Roht („Elutee“), Rudolf Sirge („Häbi südames“), ka Marta Sillaots („Neli saatust“) ja Pedro Krusten („Pime voorus“), nad on andnud vahest säärased teosed, mis ületavad kogu nende senise loomingu. Kuid ometi saame meie nende raamatute maitsemisel tunda ainult väikest rõõmu, me oleme saanud seda, mida oleme enam-vähem lootnud, mitte aga seda, mida me ei oleks julgenud lootagi. Meie ei ole eriti üllatatud, meie ei ole põrutatud, meile ei ole saanud osaks seda vapustavat hingeliigutust, mida oleks vaja täiusliku kunstiteose puhul.

Ent tänapäeva romaaniharrastuses esineb siiski ala, kus kujutlusvõime otsustava kaastegevuseta üldse on raske mingisuguste tulemusteni jõuda. Kuidagi ei saa toetuda paljale kogemusele ajaloolise romaani autor, eriti veel siis, kui ta tahab kirjutada kaugemast minevikust. Paratamatult peab ta raamatulise kogemuse kõrval rakendama tööle ka oma kujutlusvõime, nagu seda näemegi selle ala möödunud aastaste harrastajate Karl August Hindrey ja Enn Kippeli juures. K. A. Hindrey teeb seda oma romaanides „Nõid“ ja „Lembitu“ rõhuasetusega psühholoogiale, E. Kippel romaanis „Issanda koerad“ rõhuasetusega olustikule ja sündmustikule.

Arvuliselt ei moodusta need kolm ajaloolisel ainestikul kirjutatud raamatut mitte eriti silmapaistvat osa 1938. a. romaani-toodangust ning näib, nagu oleks see hoog, millega omal ajal siirduti otsima inspiratsiooniallikaid ajaloost, juba nõrkemas. Kuid tähelepanu endale tõmbavaid eredaid värve on selle ala harrastajail veel praegugi rohkem kui neil, kes tegelevad tänapäeva küsimustega, ja seepärast on ka nüüd, mil ajaloolise romaani aktuaalsuse haripunkt on nähtavasti juba seljataga, nii lugejate kui ka arvustajate huvi siiski väga tihti juhitud esijoones minevikukäsitlesele.

K. A. Hindrey romaanid „Nõid“ ja „Lembitu“ moodustavad ühise järjekestva terviku üldpealkirjaga „Loojak“. Selle esimene osa, romaan „Nõid“, käsitleb eestlaste muistse vabadusvõitluse esimest järku kuni 1213. a. alguseni, kuna teises osas, romaanis „Lembitu“, arendatakse sündmustekäiku edasi saatusliku madisepäeva lahinguni aastal 1217. Seejuures pole K. A. Hindrey siiski mitte taotelnud valgustada pidevalt kas või kõige tähtsamaidki ajaloolisi sündmusi. Ta pole tahtnud anda ajajärku terviklikult haaravat ajaloo-maali, ta on leppinud mõne talle karakteristikumana näiva sündmuse, tüübi või elu-olu nähtuse üksikasjalise kujutamise ja ta on arvatavasti lootnud, et valiku õnnestumisel ka üksikmomendi esilekergitamisega saab vajalikus ulatuses valgustada kogu ajajärku.

Põhimõtteliselt ei saa muidugi mitte vaielda säärase menetlusviisi rakendamise vastu, eriti veel siis, kui sündmusrikkast ajajärgust on kavatsetud pakkuda pilti kõigest kahe väikese, kokku alla 400-leheküljelise ning sõredakirjalise raamatu piirides. Kuid säärase meetodi kasutamise puhul muutub paratamatuks eelduseks see, et enne valiku tegemist selgitataks välja ajajärgu üldkarakter ning rajataks valikuprintsiibid alles sellele.

Ajajärgu üldkarakterit eelneva teadliku väljaselgitamisega on aga K. A. Hindrey vaevalt teinud tegemist. On enam märke sellest, et ta ses suhtes on toetunud ainult oma vaistule ja et ta rohkem kui objektiivseist vajadusist on lähtunud oma subjektiivseist kalduvusist. Võime juhtimas näha eeskätt ikkagi autori enda loodusteaduslikke ning psühholoogilisi huvisid ja mitte Lembitu-aja vaimu.

Vastavalt sellele on Hindrey pühendanud erakordset tähelepanu näiteks küsimusele, millise psühholoogilise olemuse on äändnud tolle aja tingimustes palju aastaid kestnud täielik eraldatus eriti arenevale noorusele, ilma et ta oleks hoolinud sellest, kui võrd karakteristlik oli selline eraklus ajajärgule ning millist osa etendas eraklus üldiste asjade kujunemises. Samuti näib tingitud olevat mitte otsesest vajadusest, vaid huvist küsimuse vastu nõiduseprobleemi põhjalik lahtiharutamine, veretasusse ja kättemaksusse puutuvate küsimuste jälgimine, meie valitsevate kihtide psühholoogilise hoiaku üksikasjaline vaatlemine sakslaste suhtes ja palju muud säärast.

Kõik need Hindrey nõnda-öelda erahuvid igatahes ei lähenda mitte ta teost ajaloole, vaid aina kaugendavad. Kuid ka seal, kus autor paratamatult peab tegemist tegema üldtuntud ajalooliste tõsiasjadega, ei tunne ta erilist respekti olemasolevate andmete vastu. Kõnealuse ajajärgu tähtsaim sündmus, millele on antud

ka romaanis eriti oluline koht, nimelt Lembitu surm, on Hindrey käsitluses saanud hoopis teise kuju, kui sellel on ajaloo. Säärase kuju, mis on meie rahvuslikele tunnetele vastuvõetavam ja mis Hindrey poolt antud tingimustes on ka hingeeluliselt usaldatavam kui see, mida me näeme ajaloolises Lembitu surma versioonis, kuid millel kahjuks pole mingit kindlamat ajaloolist alust.

Nõnda muutub Hindrey teose ajaloolisus selle sõna valjemas tähenduses problemaatiliseks. Kuid see asjaolu, et „Loojak“ hästi ei taha mahtuda XIII sajandi Eesti vabadusvõitluse raamidesse, ei pruugi siiski veel teha romaani kirjanduslikult võimatuks, sest ajalooline täpsus ja tõelisuse illusioon ei tarvitse mitte alati paratamatult kokku kuuluda. Koguni vastuoksa — Hindrey „huvireisud“ neile aladele, mis üldise ajalookäigu seisukohast vaadatuna on hoopis kõrvalised, on andnud kirjanduslikult just kõige silmapaistvamaid tulemusi. Ja häda on ainult selles, et nende viljakate kõrvalekaldumiste tulemusi ei ole suudetud küllalt tihedalt liita ning alistada tervikluse nõuetele.

„Loojaku“ formaalsel peategelasel, nõiaõpilasel Ihameel, on umbes needsamad kompositsioonilised ülesanded kui Tšitšikovil Gogoli „Surnud hingedes“. Nagu lugeja Tšitšikovi kannul juhitakse läbi vene tüüpide ja elu-olu piltide galerii, nõnda liigub ta ka Ihameele jälil läbi Hindrey ajaloolise pildikogu. Aga Gogolil polnud Tšitšikov siiski mitte ainult vahendiks, mis andis kergema juurdepääsu võimaluse suurele hulga kõige mitmekesisematele tüüpidele, vaid surnud hingedega kaubitseja äratas samal ajal ka ise pinevat huvi.

Hindrey Ihameelega on lugu viimases suhtes oluliselt teisugune. Pooleldi nõiana, pooleldi sõdurina ei tee Ihameel lõplikku valikut mitte kummagi elukutse kasuks, ta ei leia endale romaanis üldse mitte mingit tõsisemat ülesannet ega kõida seotõttu ka lugejat. Ta on tõepoolest ainult lugeja vormiline talutaja läbi raamatu ning selle demonstreerija, mida Hindrey tahab näidata.

„Loojaku“ teises osas paistab esialgu, nagu muutuks olukord põhjalikult Lembitu kujule kesksema tähenduse andmisega. Kuid peagi saabub pettumus selleski suhtes. Selle asemel, et asuda julgelt Lembitu psühholoogilisele lahkamisele, on Hindrey hakanud seda rahvajuhti karakteriseerima kaugelt ning kõhklevalt.

Mida Lembitu mõtleb, seda autor tihti ei tea, sest Lembitu vaikib. Mida Lembitu teeb, ka seda autor tihti ei tea, sest Lembitu on kadunud. Ja kui lõpuks ometi midagi selgub, siis ena-

masti kaudseil andmeil: Lembitu olevat olnud seal ja seal, ta olevat teinud seda ja seda, ta olevat öelnud nõnda ja nõnda.

Selline karakteriseerimisviis annab karakteriseeritavale küll mingi aristokraatse salapärasusvarjundi, kuid ei too teda lugejale lähedale ega anna talle vajalikku selgust. Ning ühtlasi ei saa sellele, mis jääb hämaraks, rajada mingit kandvamat ehitist.

Veel vähem kui kesksete kujude abil on Hindrey taotelnud romaani eri osade liitmist kindlaks tervikuks muude vahenditega. „Loojak“ on jäänud kahjuks lahtiste episoodide romaaniks, kuigi üksikud episoodid on omaette tihti väga kaunid novellitaolised ühikud ja pakuvad eriti psühholoogilise analüüsi alal paiguti sügavusi, millisteni pole jõudnud keegi teine 1938. a. romanistidest.

Enn Kippelile on tema romaanis „Issanda koe-rad“, millest möödunud aastal ilmus esimene osa, ajaloolised teadmised palju kindlamaks juhiseks kui Hindreyle. Ta ei ole nii skeptiline kui Hindrey, et kahtlema hakata kirjapandud väidete tõe vastavuses, tal ei ole tööle asudes nii suurt, enne valmis olevat pagasit kaasa võtta kui Hindreyl ja lõpuks on tal ajaloolistesse allikatesse süvenemiseks märksa rohkem püsivust kui Hindreyl.

Loomulikult ei kerki siis Kippelil esile ka niipalju küsimusi kui Hindreyl. Talle pole üldse ajaloolise romaani kirjutamine mingi eriliselt raske ning keeruline probleem. Ta romaani sündmustiku määravad üldjoontes kindlaks ajaloolised sündmused, ajalugu annab talle ta tegelaskonna põhikaadri ning ajaloost ammutab ta lõpuks ka need olustikulised raamid, milles liikuma panna oma tegelasi. Jääb üle leiutada vaid mõni armastus-intriig, mõnevõrra täiendada tegelaskonda eeskätt statistide osas, püüda rekonstrueerida mõni puuduv olustikuline lüli.

Aga see vajalikkude täienduste tegeminegi ei ole kuigi keeruline toiming, kui omandatud ajalooliste teadmiste hulk on küllalt suur ning osatakse opereerida analoogiatega, ja kui ses osas, mis puutub puuduvate sündmustelülide leiutamisse, omatakse sellist kadestamisväärset fabuleerimisoskust, nagu see on Kippelil. Mässida oma tegelasi kõige keerulisemasse sekeldussisse, nad sealt välja aidata, uuesti hukatuse äärel saata ning nõnda lugeja uudishimu pingule tõmmata, siis järele lasta, et uuesti kõrgele kruvida, — seda oskab meie tänapäeva kirjanikkudest kahtlematult kõige paremini just Kippel.

Sündmustiku põnev ülesehitus ongi käesoleval juhul Enn Kippeli kõige suuremaks võiduks. Kui selles liivlaste alistamist

käsitlevas romaanis kirevate sündmuste kõrval tähelepanu endale tõmbab veel olustikuline värvikus, siis langeb see osalt juba nende värskete ajalooliste uurimuste arvele, mis on kasutada olnud Kippelil. Kõige muu poolest Kippel enam eriti haaravaks ei suuda saada. Ta tegelased on antud ainult kõige jämedamais kontuurides, ta ideelised järeldused ei ole mitte alati tõsiselt võetavad, ta stiil ei anna tunnistust eriti arenenud maitsest, kuigi selles ei puudu kaasakiskuvat hoogu.

Kui Hindrey ja Kippeli teoste puhul tundub esimesel silmapilgul fantaasia etendanud olevat väga tähtsat osa, isegi tähtsamat, kui see on olnud tõeliselt, siis August Jakobsoni puhul näib ta raamatute esimesel lehitsemisel, nagu oleks ta oma loominguprotsessist hoopis välja lülitanud fantaasia. Jakobsoni möödunudaastased romaanid „Uus inimene“ ja kaheköiteline „Oktobrituul“ muidugi toetuvadki eeskätt kogemusele, mitte fantaasiale. Kuid sellest hoolimata ei ole Jakobson siiski mitte tegelikkuse protokollija. Talle on kogetu vaid toormaterjaliks, mida saab kasutada tüüpide psühholoogilisel kujundamisel ja temale südamelähedaste probleemide arendamisel. Oma kujutusvõimet väga olulises ulatuses rakendades vormib ta kogemuste najal kunstiliselt selgitatud kujusid ning otsib ainuvõimalikku väljendusvormi oma ideedele. Ta on möödunud aastal publitseerinud romanistide hulgas K. A. Hindrey kõrval ainuke, kes on osutanud tõsist huvi psühholoogiliste sügavuste vastu ning kes ühtlasi on ka juba näidanud võimeid nendeni tungida. Ja julguse poolest otseselt välja öelda iseseisvaid ideelisi seisukohti on ta lausa erandlik.

Üheks kõige tänapäevasemaks romaaniks meie viimase aja kirjanduses on A. Jakobsoni „Uus inimene“, mis ei ole mitte ainult ajaliselt asetatud kõige lähemasse minevikku, vaid on ühtlasi ka meie kõige moodsamate hädade uudislikuks seletuskatseks. Õigupoolest ei ole küll Jakobson selles romaanis väljendatud seisukohtadega avastanud lausa Ameerikat, ta on varemgi tuntud tõdesid ainult julgesti laiendanud aladele, kus neid seni pole märgatud rakendada. Nagu majanduslikus elus tekivad tõsised häired sel juhul, väidab Jakobson, kui seal otsustavat osa hakkavad etendama uusrikkad, nõnda tekivad häired ka teistel aladel, kui katsutakse loomulikest arenguastmeist üle hüpata. Kui tahetakse üheainsa sammuga jõuda talutarest kultuuri kõrgeimate tippudeni, siis ei ole see, mis saavutatakse, tõeliselt mitte kultuur, vaid ainult dressuur ja harjutus. Ja kui raskeks kehaliseks tööks sündinud ning varasemas nooruses ka selleks arenenud füüsiline olemus viiakse tsivilisatsiooni poolt

pakutavaisse mugavusisse, siis pole tulemuseks mitte tervis, vaid füsioloogilised häired.

Karjeristlik pangaametnik, kelle saatust kujutades Jakobson püüab selgitada neid tõdesid, saab just erakordselt drastilise kuju võtnud füsioloogiliste häirete kaudu sellest teadlikuks, et nii nagu tema, nõnda ka teiste juures võrsuvad hädad mitte millestki muust kui eeldustest ülepingutamisest nii majanduslikus, füüsilises kui ka vaimses suhtes.

August Jakobson on andnud pildi sellest, kuidas saadakse teadlikuks haiguse põhjustest, kuid ta ei ole näidanud teed haigusest vabanemiseks. Aga veelgi rohkem: ta ei ole sulgenud tõusiklustõve all kannatajatele mitte ainult teed edasi tervene-misele, vaid ta on põletanud ühtlasi ka sillad minevikuga. Ta ütleb hilja olevat selle juurde tagasipööramiseks, milleks tõusikukarjääri algul oli eeldusi. Ilmest on Jakobsonile selge, et ta romaanis käsitletud tüüp on forsseeritud arengu paratamatu ohver ja et neid ohvreid tuleb tuua, kui tahetakse tasa teha seda, mida ajalookäik on takistanud meid tegemast õigel ajal.

August Jakobson ei anna juhatusi raviks, ta teeb ainult diagnoosi. Aga ta teeb seda siis ka säärase põhjalikkuse ning üksikasjalisusega, millist oma kirjanduses oleme näinud õige harva. Võiks arvata, nagu tooks see põhjalikkus endaga kaasa seeditamatult palju teoreetilisi arutlusi, kuid tegelikult on lugu hoopis teissugune. Romaani lühikese ajalise ulatuse kohta on Jakobson suutnud anda erakordselt rohkesti tegevust ja siduda selle, mis tal on öelda, loogiliselt areneva sündmustikuga vajalikult tihedalt. Ühtlasi on ta tekkivaile küsimusile vastamise viivitamisega osanud kruvida kõrgemale kui harilikult lugeja ootusärevuse. Ta on sellega vahest liialdanudki: vastuseid ikka edasi lükates kuhjub neid lõpuks mõnele üksikule peatükile nii palju, et ta neid paiguti peab lahendama hakkama ruttava rabe-dusega. Omaette suurejooneline ehitus oleks nagu järsu külma pealetulekul üleöö kiirustades katuse alla viidud.

„Oktoobrituul“, A. Jakobsoni teine möödunudaastane ro-maan, on 1937. a. ilmunud „Vaikse õhtu“ järjeks ning moodustab teise osa „Igaveste eestlaste“ sarjast.

„Uues inimeses“ käsitleb A. Jakobson aktuaalset probleemi tänapäevaste olude tagapõhjal. „Oktoobrituul“ ei ole meile aja-liselt nii lähedane, kuid selle romaani probleemistik ei ole siiski kuidagi vähem päevakohane kui „Uue inimese“ oma. Needsamad rahvus-, sõja- ning usuküsimused, mida Jakobson puudutas „Vaikses õhtus“, on nüüd edasiarendamist leidnud „Oktoobri-tuules“ 1915. a. oktoobrikuu olude taustal.

„Vaikne õhtu“ lõppes väikelinna kadakluse järsu seljapööramisega sakslusele, „Oktoobrituules“ näidatakse endiste kadaklaste kiiret kohanemist üle ääre uhkavas venemeelsuses. „Igaveste eestlaste“ esimeses osas nägime teoretiseerimist sõjast kui mingist paratamatult vajalikust hügieenilisest nähtusest, selle sarja teises osas näeme nüüd sõja põhjalikku laastamistööd mitte ainult rindel, vaid veelgi hullemini tagalas. Sarja esimeses raamatust võisime imetella idüllilises vaikusel roiduvate kodanlaste üksteise õrritamist muuseumis kas või jumalasse puutuvate küsimustega, „Oktoobrituules“ on kõrgema õigluse olemasolu probleem hinge ängistavaks küsimuseks kõigile neile, kes ähvardavad kokku variseda üha kasvava ja üha talumatumaks muutuva viletsuskoorma all.

„Vaikses õhtus“ ei tundunud Jakobsoni problemaatika mitte täies ulatuses orgaaniliselt välja kasvanud olevat elust enesest ning kunstlikult paistis sisse toodud olevat eeskätt usu- ning mõnevõrra sõjaküsimuski. „Oktoobrituules“ on Jakobson ses suhtes jõudnud loomulikumaile ajatingimuslikele aluseile, aga samal ajal on ta suurema psühholoogilise süvenemisega oma tegelastesse avastanud ka need isiklikud lätted, mis väliste tegurite kõrval on tinginud kinniklammerdumise käsitlusaluseisse ideelistesse konstruktsioonidesse. Ent Jakobson ei ole mitte ainult suutnud oma seisukohti hästi motiveerida, vaid ta on nad läbi viinud ka äärmiselt jõuliselt. Kui seejuures puhtsõnastuslikud pingutused alati ei ole andnud kõige paremaid tulemusi, siis ei takista see ometi oluliselt „Oktoobrituult“ tõusmast meie kõige ilmekamaks sõjaromaaniks, olgugi sõjaromaaniks ainult tagalaelu taustal.

Umbes niisamasugust kirjanduslikku käsitlusviisi kui Jakobson on püüdnud rakendada ka Jaan Kärner väikelinna olusid arvustavas romaanis „P i d u k e s t a b“, mis teise osana kuulub kahe varemilmunud romaani, nimelt „Soodoma kroonika“ ja „Tuuled pöörduvad läände“ vahele. Kuid ta tööd ei päädi selline ideeliste järelduste selgus ning kindlus, millist näeme Jakobsonil, veel vähem saab Kärneri puhul kõnelda sellest psühholoogilise lahkamise oskusest, milleni on jõudnud Jakobson. Jaan Kärner ei suuda pakkuda kahjuks palju enam kui ainult väikelinna elu-olu pahalise poole üsna subjektiivset sarkastilist kroonikat.

Jaan Kärner serveerib oma kogemusi viha ning vimмага. Marta Sillaots toetub samuti kogetavale tegelikkusele, kuid ta refereerib oma kogemustest rahulikult ning südamliselt.

Marta Sillaots oma romaanis „Neli saatust“ taotleb näidata, kuidas neli intelligentset naist jooksevad kari-
dele oma armastusega ühe ja sellesama mehe vastu seetõttu, et
nad armastatavas mehes ei oska näha mitte tavalist meest ta voo-
rustega ning pahedega, vaid et nad mehele lähenevad ta tege-
vusala, ta kirjanikukutse särast võlutuna ning pimestatuna.
Kõnealuseid vahekordi valgustab Sillaots mitte just eriti elavate
refereeringute kaudu, ta ei tungi ka analüüsides mitte väga
sügavale, välja arvatud vahest ainult mõned leheküljed, milles
käsitellakse loomispühholoogiat, — kuid ta jutustab maitsekalt,
südamlikult ja veenvalt.

Siiras ja südamlik tõsielu-kroonik on ka Rudolf Sirge
romaanis „Häbi südames“, milles käsitellakse ühe iseseis-
vusaegse nooruri kujunemisteed verivaesest maapoisist üliõpi-
laseni, ajakirjanikuni ja lõpuks ennastohverdava sõdurini His-
paania valitsusvägedes. Kui võtta omaks teooria, et igaüks võib
kirjutada ühe hea romaani, nimelt siis, kui ta tahaks täiesti sii-
ralt kirja panna oma eluloo, — siis on Sirge just seepärast and-
nud mitmeti hinnatava raamatu; igatahes tohiks ta kangelase
saatus nii mõneski olulises osas kattuda autori isikliku saatu-
sega. Kroonikakirjutajale mitte just väga hädavajalikkude
puhtkujunduslikkude võimete rakendamisest ei ole Sirge raa-
matus kahjuks mitte eriti palju jälgi. Ja kui selleks ometi siin-
seal on tehtud katseid, siis pole see andnud silmapaistvamaid
tulemusi. Sageli on just pingutused midagi kirjanduslikult
ilusat pakkuda viinud autori peaaegu maitsetusteni: mitte luu-
leline, vaid lausa pseudoluuleline on näiteks alguslehekülgede
ammu läbikulunud sümbolika ämblikust ning kärbses.

Tugevalt eluliselt aluspõhjalt lähtuvad ka Richard Roht ja
Pedro Krusten, kuid nad mõlemad pingutavad end siiski liht-
sast kroonikakirjutamisest kõrgemale: Richard Roht selgejoo-
nelise kirjandusliku tüübi pakkumisega ja Pedro Krusten oma-
pärase käsitlusviisi otsimisega.

Järjekindla realismiga, lihtsalt ja mõistvalt on Richard
Roht andnud „Elutees“ tõusikutüübi, kelle saatusekäigu
määravad kindlaks erakordselt raskest elutingimustist võrsunud
väärkujutelmad. Richard Rohule ei ole tõusik mingi põlastatav
ning naeruvääristatav monstrum, milleks see on olnud väga
sageli teistele kirjanikkudele, talle on tõusik tüübiks, kellel on
suur hulk väga hinnatavaid omadusi, kes aga oma kujutlusest
eksiteedele viiduna ei leia õiget kohta oma võimete rakenda-
miseks.

Ihnurit kujutatakse ka Pedro Krusteni romaanis

„Pime voorus“, aga kui Rohu romaanis ihnur on oma kujutluse ohvriks, siis Pedro Krusteni kangelasega on lood palju halvemad: see on oma vere ohver, parandamatu sendikoguja igas olukorras. Sellise ümmaruseni ja igakülgse selguseni, milliseni on arendanud oma tõusikutüübi Richard Roht, ei ole Pedro Krusten oma kangelast jõudnud viia. Kuid üksikute kiirpilku-dega on ta ometi paiguti ulatunud sügavusteni, milleni Roht pole küündinud mitte ühelgi juhul. Põhjalikkus ja tervikluse-taotlus ei näi olevatki Krusteni esimeseks sihiks, ta eelistab jär-jekindlale ning tühjendavale vaatlusele mänglevat ruttamist ühe huvitava detaili juurest teise juurde. Ta ei tee valju valikut olu-lise ja ebaolulise vahel, ta jälgib ainult seda, mis on huvitav.

Pedro Krusten on oma käsitlusviisis mõneti gailitlik, kuid veel gailitlikum on muidugi August Gailit ise. Ühe oma-pärase kaluritesaare elu kujutavas romaanis „Karge meri“ püüab ta August Mälgu olustikukujutuse kordamist vältida sel-lega, et ta esile tõstab võimalikult drastilisi elu-olu nähtusi. Oma tegelasi idealiseerib Gailit nõndasama nagu Mälkki tubliduse suunas ning mõnevõrra magusavõitu „karge“ ilu on kummagi ideaaliks. Aga kui Mälk oma romaanides peamist tähelepanu olustikule pühendades on peaaegu täiesti kõrvale jätnud igasu-guse problemaatika, siis tegeleb Gailit ometi mõningate armas-tuspsühholoogia alale kuuluvate küsimustega. Kuid armastus-probleemide rakendamine Gailiti poolt hamsunliku sugudevahe-lise antagonismi raamides ei saa enam eesti lugejaski kuidagi äratada uuduse muljet; kui suurem osa Hamsuni teoseid tõlge-tena on juba käepärast ning armastuspsühholoogia käsitlust sel-lest aspektist oleme kohanud varem ka Gailiti enda teostes. Samuti ei suuda hamsunliku traditsiooniga ette äramääratud armastusprobleemide lahendamist omapärasemaks varjundada seegi, kui Gailit ühe peosalise (Eerik Lammi) armastust osalt laseb juhtida saare traditsioonidel, mis nõuavad armastuse alis-tamist elust kasvanud raudsetele vajadustele.

Lausa väljaspool reaalseid võimaluspiire ei tarvitse Gailiti poolt esile kergitatud tegelased või olustikulised nähtused just asetseda, kuid kogusummas mõjuvad need oma erandlikkuses siiski fantastilistena. Gailiti mänglev, väga silmapaistval mää-ral humoristlikest sugemeist kantud sõnastusstiil lülitab ka omalt poolt välja võimalused esitatavat võtta eriti tõsiselt. Aga kui me suudame oma „tõsiseist“ kirjanduslikkudest kalduvustest loobuda, kui me ei taha otsida ei realistlikku oludekujutust ega psühholoogilist lahkamist ega tõsiselt kavatsetud probleemisead-et ja kui me läheneme „Kargele merele“ nagu vallatleva kujut-

lusvõime produktile — siis oleme sellega võitnud endale vähemalt mõned vägagi amüsantsed tunnid.

Pedro Krusteni „Pime voorus“ märgib kui mitte just eriti olulist tõelisusest lahtiirdumist, siis paiguti ikkagi üsna suurt hoolimatust tegelikkuse vastu. A. Gailit on läinud „Karges meres“ ses suhtes veel kaugemale, kuid kirjandusliku järelkasvu juurde jõudes võib uuesti toetada jalad kindlamalt tegelikkuse pinnale. „Looduse“ romaanivõistluse kõige silmapaistvama laureaadi Karl Ristikivi „Tuli ja raud“ mahub igatahes täiel määral tõsielu raamidesse.

Samasugune usaldatav ning aus jutustaja nagu on Rudolf Sirge oma eelpool käsitletud teoses, on ka Karl Ristikivi, see ühe linnaelus kohaneva töölisperekonna asjalik kroonik. Aga Karl Ristikivil on siiski juba ka võimeid krooniku lihtsaid ülesandeid maha raputada ja hädavajalikkude psühholoogiliste nähtuste piirides talitada suure kodususega. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ hingeeluliste analüüside tihedusest ja paljutähenduslikkusest jääb Ristikivil mõnede arvustajate rutulisest võrdlusoonte tõmbamisest hoolimata ometi veel üsna palju puudu, liiatigi on ulatuslikum psühholoogiliste detailide käsitus Ristikivil olnud võimatu juba seepärast, et tal on tulnud suruda kokku ühteainsasse raamatusse perekonnaloos materjal terveni viiekümne vaheldusrohke aasta ulatuselt.

Juurtega kinni tõsielu mullas on ka teised „Looduse“ laureaadid, nii *Mardikas* oma bürokraatia-romaaniga „Tint“, *Elmar Õun Hiiumaa* oludesse asetatud „Unustatud naistega“ ja *Leida Tigane* humoristlikult taluelu käsitleva „Seitsme pastlapaariga“.

Aastatodangu pildi täielikkusele ei ole neil viimaseina mainitud laureaatidel mitte just palju lisada, kuigi neil ei puudu mõningaid voorusi, eeskätt mis puutub *Mardika* romaanisse „Tint“. Sedasama võib öelda ka 1938. a. ülejäänud pikemate jutustuste ning romaanide kohta. *Richard Rohu* „Inimsaatused“, *Aleksander Antsoni* „Sina ei pea mitte himustama“, *Oskar Lutsu* „Sügis“, *Agnes Taari* „Mari-Ann õpetajatütar“ kuuluvad nende raamatute hulka, mille ilmumisega ei ole mitte midagi eriti olulist võidetud. Ainult kurioosse raamatu on eesti kirjandus saanud *Kaster Kaselo* spordiromaaniga „Olympia meeskond saab“ ja sellega võrreldes on igatahes rohkem õigustatud kas või mõne säärase kriminaalromaanigi olemasolu, nagu on näiteks *Elmar Valmre* „Õöl vastu 18. oktoobrit“.

Kui lõpuks veel märkida, et möödunud aastal on ilmunud mõned köited Oskar Lutsu ja Ernst Peterson-Särgava „Kogutud teoseist“, mis sisaldavad nii jutustusi kui ka romaane, — siis on arvatavasti registreeritud kõik olulisem ning osalt ebaolulisemgi siinkohal kõne all olevalt alalt.

Kokkuvõttes ei paku 1938. a. romaani alal ühtki säärast tipp-saavutust, mida meie suudaksime uskuda heledana silma paistvat ka paljude aastate tagantki. Ei ole see aasta väga rikas ka nende teoste poolest, mida meie kõhkluseta saaksime nimetada igas suhtes tüsedaiks. See aasta on rikas ainult keskmiselt rahuldavate raamatute poolest. Ent püüdkem leppida sellegagi, sest tipud saavad tekkida ikkagi ainult siis, kui on olemas kindel alus kõrge keskmise taseme kujul.

Oskar Urgart.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Erni Hiir: Palgest palgesse. Kaheksas kogu luuletusi. E. Kollomi kaas ja originaal-puugravüürid, Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1938. 94 lk. Hind 2 kr. 25 s.

E. Hiir kirjutab sisemise kirega, seda peab möönama, suhtutagu muidu tema luulesse kuidas tahes. Tema luulekiri ei tundu aga jumalast süüdatud leegina, mida nüüd kirjanik ise ainult innukalt lõkkel hoiab, vaid tundub võitlemiskirena, arengukirena. See on omaenda viisil tõe ja õiguse eest võitlus, lugejate arvamused ja hinnangud lähevad aga selle juures tugevasti lahku.

E. Hiir on oma võitluskirele tõmmanud mõnigi kord valjad pähe ja ohjad peale: ta on valinud teatud vaatekoha kui õige ja püüab siis ortodokslikult selle maksvuselepääsemise eest võidelda. Ja veelgi samm edasi: E. Hiir tarvitab luuletust vahendina vaidlustes oma vastastega. Arvestades E. Hiire luulelaadi tuleb see tunnistada eksisammuks. Et luuletust tarvitada võitlusvahendina, on tarvis olla eriti painduv, kergesti leidev ning sädelev värsimeister. E. Hiir on pikatoimeline, mitte kiiresti kohanev, mitte välkvalgelt olukordi läbinägev. Kallaletungid oma vastastele ja juhtkirjalikud ideeistutused lugejaisse ei suuda pääseda mõjule juba autori hingelaadist olenevail põhjustel. Seepärast on ka vähe saavutatud luuletustes „Enesega“ 1, 2, 4, „Hommik“, „Sõnajõuga“, „Kaks marssi“, „Kaks jõudu“.

Neil puhkudel pääsevad ka otsustavamalt kaasa rääkima E. Hiire mõningad raskepärased sõnastused, rütmis ja riimis. Eriti sel põhjusel, et ta liigub oma mõtte ajal, oma ideoloogilist rada pidi ja ei saa lasta domineerivalt esineda riimsõnade otsingul. Mõnigi kord võime lugeda luuletusi, kus riimsõnade otsingul-leidmisel on olnud otsustav osa mändida luuletuse üldises ehituses ja ideelises sisus: tähtis on ainult üldelamus, mis laseb end valada nii mitmesugustesse piltidesse ja sõnadesse. E. Hiir aga käib oma vägagi konkreetse mõtte järgi ja ta ei hooli liit-sõna raskepärasusest, rütmikonarlustest või riimi pingutatud olekust.

Segavaid puudujääke värsiehituses ja kujunduslikus fantaasias esineb E. Hiirel teravamini kui mõnel tunnustatud puhtilumeelsel luuletajal,

kuigi neid on ka teistel. Eksitus oleks aga sellest teha otseseid järeldusi luulevõime kohta üldse.

Niisiis E. Hiire luuletuste ühes osas on puudusi, mis on tingitud peamiselt luuletaja tendentslikust suhtumisest oma ülesandesse. E. Hiir peaks valjad peast ja ohjad pealt võtma oma ideelistel taotlustel, peaks järjest rohkem laskma luuletustel välja kasvada üksnes isiklikest küpsedest kogemustest ning puhtaloomulistest elamustest. Peaks segamatult mõjule pääsema tema võitleva hinge siiras kiring.

Niisuguseid luuletusi E. Hiirel on. Näit. „Nagu need tuled“, „Tunne!“, „Otsustaja“, „Ülespoole“, „Uus põlv“. Need elamused ja veendumused on elimineerunud elu üksikasjadest, on tõusnud kõrgemale elu küünarnukkidest ja arvestustest, on laetud omaette jõuga, mida ei taheta rakenadada mingiks konkreetseks ülesandeks, mis aga suudavad südamesse minna teistele inimestele. Nendes avaldub autori sisemine kiring rahulikuna, edasitungivana, tema loominguline siirus ning andumus on selgesti tajutavad. Kahtlemata võib E. Hiir kirjutada mõjuvaid luuletusi ka ühiskondlike probleemide teemadel.

Ka pikemas luuletuses „Hommik“ võib eritleda neid jooni: ei saa ju ette heita siin, et autor pole siiras; ka raamistav äldpilt ja jooned looduse kujutamiseks on tõmmatud mõõdutundega ja viidud sisulise kaasarääkivuse selguseni. Kuid autor on liiga kinni elu tegelikes näidetes ja ta on tendentslik: tõstab liiga pingutatult esile lihtsaid füüsilise töö tegijaid seltskonna eliidi arvel. Kui autor oleks veelgi fanaatilisem, proletaarlikum, ägedam, siis oleks see ehk kasvanud leegiks; praegu on leegiks liiga vähé toitematerjali. Autor on ühelt poolt teadlikult liiga tegelikkuselähedane, teiselt poolt jälle ideejutlustaja, ja need kaks ei sobi hästi.

Peab märkima, et kui E. Hiir ilma ideelise rakendusega annab pildi loodusest, nagu näit. „Hele päev“ või „Viimne tuisk“, kaks üsna erinevat asja, siis see tal õnnestub. E. Hiirel on intiimset suhtumist ja individuaalselt kogetud sisu. Loodusemotiivilised värsid on tal tavaliselt ikka nauditavad.

Kõnesoleva kogu looduspiltide luuletustes on tähtis veel üks asjaolu: autori suhtumine ellu on elujaatav ja see elujaatus pole mitte kätteõpitud, vaid tõeline ning orgaaniline. Seesama joon avaldub E. Hiirel mujalgi. Ta luuletused ei kasva välja eluvankri alla jäämisest, norust, ei saa toitu ka üldisest protestitahtest, rahulolematusest või meelelistest elamustest; E. Hiire luuletustes avalduv vaim on väga elutahteline, elu tõeliste põhiavaldustega kaasaminev, nende puhtuse eest võitlev, kusjuures lähtutakse mitte isiklikust maitsest, vaid ühiskondlikest tarvetest. Ja see tuleb tal südamest, kuigi eelpool märgitud kohatine tendentslikkus ja sõjapidamine oma vastastega siin mõndagi rikub.

See ehitamistahteliselt elule kaasatundmine pole ajutine tuuletõmbus, seda oleme juba märganud E. Hiire mitmest kogust; see on nähtavasti autori arenguastmele olemuslikult omane ja selles punktis erineb E. Hiir üsna tugevasti paljudest meie teistest luuletajaist. Sellega on seletatavad isegi mõned E. Hiire puudused (tegelikkuses liiga kinniolemine, ideoloogia kuulutamine, raskepärasused) ja seepärast need puudused asetuvad ühes osas hoopis teise valgsusse, kui seda on E. Hiirele omistatud puhtesteetiliseast vaatekohast.

D. Palgi.

E. Tammlaan: **Raudne kodu**. Draama lauludega. Kolm vaatust, proloog, epiloog. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus, Tartu, 1938. 80 lk. Hind 2 kr. 50 s.

Värskus ja ehtsus annavad kirjandusteosele igal juhul kandejõudu. Kui sellega kaasas käivad kujundamistihedus ja näidendi puhul lavalisus, on teos õnnestunud. E. Tammlaane draamaga „Raudne kodu“ oleme juba

enne raamatuna ilmumist tutvunud laval. Värske aines ja miljöö (laev, meremeeste „raudne kodu“, oma perega), probleemi tõsidus (kahe leeri, punase ja valge, kapitalijõu ja rõhutute võitlus, oma aktuaalsuses alles kestva Püreeneede vennasõja kajastusteni küündiv), kujude ehtsus ja kõigele tipuks idee veenvus teevad Tammblaane näidendi eluliseks ja küpseks.

„Raudne kodu“ on lugu madruste mässust ja klassivahede tõttu õnnest armastusest. Pikalt sõidult kodusadamasse jõudvat klassiteadlikku meeskonda, kes ei nõustu uue ülesandega — uuesti teele minna relvalastiga **p a r e m p o o l s e i l e** —, petetakse juhtkonna poolt teisesuunalise lubaduse andmisega. Merel kursi lepinguvastasel muutmisel puhkeb madruste mäss, laev võetakse üle ja aetakse ühes relvalastiga karidele. Sadamas saavad mehed vangirauad. Paralleelselt toimub noorpõlvest pärinev armastus noore madruse ja laevaomaniku tütre vahel, mis ühelt poolt põhjustabki mässu lõpu äpardumise.

Kapitalistlik vaade pörkab kokku ideelise, solidaarse püüdega inimväärsusele. Otto on rikas laevareeder: raha teenida on kõik, „maailmas pole põhimõtteid, on ainult äri, kes seda ei oska, on tobe“. Ometi ei saa ta osta põlatud „karja“ solidaarsustunnet ja kaotab mängu. Leiva pärast aitavad Ottole kaasa kapten — madruste „vana“, raudne, siiski inimlikum kuju — ja tüürimees — „härg härrade vankri ees“, „saba“. — Agitaator Jessil pole enam isiklikku elu, teadlikumana teistest on ta sihiselge ja leppimatu võitleja, kes „lõppu ette ei kauple“ ja kes langebki ühise asja eest. Tema missiooni jätkab lõpuni optimistlik laevakütja. — Kahe maailma vahel kõiguvad oma armastusega madrus Peeter ja laevaomaniku tütar Iige, Otto vormiline pruut. Peeter, kellele autor on andnud keskse koha näidendis, on pehme, unistav tundeinimene, kes ikka „komistab oma südame otsa“. Peeter unistab kodust Iigega, süda ja enesele mõtlemine keelavad tal ka otsustaval hetkel vaenlast tapmast ja sunnivad otsima kompromisse, mille tagajärjeks on ühise asja kahju. Alles aastatepikkuses vangipõlves avardub ta süda inimeselt **i n i m e s t e l e**. Iige on helitava ümbruse ohver. Ta on „preili“, kes omab aga siiski „naise südant“, kes tunneb oma luksusel tühjust, kuid ei või lõpuks ometi teisiti kui jääda sellesse, Otto juurde.

Tegelased on elavad inimesed. Nad ei kõnele raamatulikult, vaid igaüks oma keskkonna kohaselt. Suurepärane on „Raudse kodu“ meremeeste argoo, mahlakas ja täis tüüpilisi nüansse. Repliigi lühidus on eeskujulik.

„Raudne kodu“ ei ole siiski puudusteta. Autor on rohkem tähelepanu pühendanud armuloole, mis on aga vähem huvitav teose kollektiivse asja arenemisest. Draama on kavatsetud proloogi ja epiloogiga. Viimased aga segavad teose ajalist ühtlust. Eriti tarbetu on proloog, mis näitab Peetrit ja Iiget mänguseltsilistena. Epiloogi vangilaagripilt pole vahest päris liigne, lõdvendab aga eelmist hoogsat pinget. Iige ja Peetri stseenid esimeses vaatuses võiksid olla kompaktsemad.

Eriti küsitavad on autori värsilised „vahelugemised“, millega ta laseb vaatuste algul ja lõpul lavastajal pöörduda publiku poole. Need on teose ideedega seoses olevad koputused publiku loidusele, vaimsele tühjusele ja mugavale kõrtsimaitsele. Sümpaatsed, lugemisel võib-olla mõjuvadki mõtted võivad ettekandel lavaelamust ainult killustada. Piisab teose intuitiivselt mõjust, tendentsi rõhutamata. Eriti Tammblaanel. Sest just äratatud veenva siseelamuse kaudu puudutab ta aateline teos meis mõndagi, millest me oma tasalilitatud mugavuses tahaksime vaikides mööda libiseda.

A. Säärts.

Märkusi M. Sillaotsa kirjutise puhul „Naiskujudest Mait Metsanurga romaanides“.

Proua Marta Sillaotsa sulest ilmus eelmises „Eesti Kirjanduse“ numbris kirjutis minu romaanide naiskujude üle. Tal peab olema olnud eriline huvi minu teoste uuesti läbivaatamise vastu nüüd, kus ma pole andnud selleks põhjust ei mõne tähtpäevani jõudmisega ega mõne uue teose avaldamisega. See huvi on seda enam märkimisväärne, et M. Sillaots juba enam kui kümne aasta jooksul minu teostest kirjutades, kas neid üksikult arvustades või neist ülevaadet andes, on ikka leidnud nad olevat väheväärtuslikud. Kui nad seda tema arvates on, milleks siis nendega tegelda isegi niisugusel korral nagu nüüd, kus selleks ei olnud näivat põhjust? Või peab M. Sillaots oma kohuseks lugejaid aeg-ajalt uuesti veenda: vaadake ometi, missugused on selle autori teosed ja nende tegelased! Kas te ometi ükskord ei veendu, et neid lugeda ei maksa!

Arvustajate arvamused lähevad üksikute kirjanikkude ja nende teoste kohta lahku, see on tuntud tõsiasi. Kes aga on M. Sillaotsa arvustusi ja kirjutisi minu kohta lugenud või kes neid vaevaks võtab kõrvutada meie nimekamate arvustajate (Fr. Tuglase, O. Urgarti, A. Annisti, D. Palgi, H. Raudsepa jt.) hinnangutega ja võrrelda auhindamis-žüriide otsustega, sellele on selge, et M. Sillaots ei ole saanud minu teostest kirjutades olla küllalt objektiivne, et tal kisub ikka ja ikka liiga negatiivsetele tulemustele. Muidugi, meie maa on ahtapiiriline, siin on kokku puuted ja kokkupõrked mõnigi kord vältimatud ja neist võivad tekkida kompleksid, mis takistavad, kas või alateadvuse kaudu, mõnda kirjainimest ja tema teoseid objektiivselt nägemast. Aga siis on vist küll õigem mitte tegelda selle teostega, kelle suhtes on alahindamisele kiskuv kompleks. Keegi välismaa kirjanik on öelnud, et arvustaja ei peaks hindamisele võtma teoseid, millesse ta ei saa „sisse elada“, millega ta ei saa kaasa elada. Muidugi, kellele arvustamine on elukutseks, sellel tuleb ka vähem sümpaatsete raamatutega tegelda, neid hinnata. Samuti ei pääse kirjandusajaloolane neist asjust mööda, mis teda hoopis külmaks jätavad. Aga M. Sillaots ei ole elukutseline arvustaja, ta on väga paljudest teostest sõna võtmata võinud mööda minna. Ei ole ta ka kirjandusajaloolane. Nii ei ole tal välist kohustust olnud minu toodangut jälgida ja ikka ja jälle selle negatiivseid omadusi, selle küündimatust esile tõsta. Minu viiekskümmenda sünnipäeva puhul kirjutas ta ühte ajakirja ülevaate minu toodangust ja toimetaja ütluse järgi olnud see nii ründav, et seda esialgsel kujul pole võimalikuks peetud avaldada.

Kõige sellega ei taha ma öelda, nagu ei oleks minu teostel küllalt puudusi, palju nõrkusi ja laidetavat; aga midagi, mida ma nimetaksin kompleksiks, näib M. Sillaotsa takistavat nägemast minu teoste positiivseid külgi, mida neis on leidnud teised arvustajad, kes ei ole vist mitte vähem kompetentsed kirjanduse hindamises. Küll võiks aga M. Sillaots ehk seda lahkuminekut hinnanguis sellega seletada, et maitse on subjektiivne, hinnang individuaalne jne. Tõsi küll. Aga võtkem näiteks üks meie tunnustatum arvustaja Fr. Tuglas, kelle individualiteet on välja kujunenud, kellel on tugev kallak estetismi, kellel on sümpaatia sümbolismi ja uusromantismi poole, kes aga sellest kõigest hoolimata analüüsib, eritleb ja hindab teoseid, mis tema vaimsele hoiakule ja hinge-laadile on hoopis kauged, imeteldava objektiivsusega. Tema subjektiivne maitse ei takista teda neis teoseis kunstiväärtusi leidmast.

Kui nüüd lähemalt vaatleme M. Sillaotsa kirjutist „Eesti Kirjanduse“ eelmises numbris minu romaanide naiskujudest, siis paistab, et ta seal liiga julge käega ja üsna pinnaliselt üldistusi teeb. Ta ütleb näiteks: „Iseloomustav on Metsanurga meeskangelaste kohta ka see, et nad naistega suhteid sõlmides enamasti hoiduvad millekski kohustumast“.

Ja selle etteheitvalt kõlava ütelse tõenduseks nimetab ta ainult üht teost ja üht lehekülge selles („Orjad“, lk. 144). Aga ometi on mul ilmunud kümmekond romaani! Et nad on kergemeelsed, need mu meeskangelased, selle tõenduseks tuuakse jälle vaid üks näide („Fr. Arraste ja Pojad“, lk. 199); et nad on vastutustundetud, selle tõenduseks romaani „Ennäe inimest!“ (lk. 25—27) jälle vaid üks näide. Ma aitaksin siin teda üldistada, tema seisukohast välja minnes: Mait Metsanurga romaani meeskangelased on suhetes naistega igakülgselt negatiivsed.

Edasi ütleb ta minu romaanide naistegelaste kohta, et nende hulgas on kaks „selgesti piiritletud vastandit: väliselt ilutu ning loomult vähenõudlik sõbratar ja välise kaunidusega kütkestav uhke ning kõrk imeteldu“. Tuletan meelde: Maria (romaanis „Kutsutud ja seatud“) on õpetajale võiks-õelda „hellaks sõbratariks“, aga ta pole minu arvates inetu ega ka vähenõudlik. Viisa („Taavet Sooveres“) pole jällegi inetu ega ka vähenõudlik (hingeliselt), ainult et maist vara ta ei nõua eriti. Kaaren („Jäljetus hauas“) ei ole ka sugugi vähenõudlik, vist ka mitte inetu. Vello näitsik pole jällegi inetu ja kui ta oma isandale silma viskab, siis polegi ta nii vähenõudlik. Need „hella sõbratari“ tüüpi naised olevat vähem „vaimukad ja intelligentsed“ kui need teised — kõrgid, imeteldud. Tõendusi ei tooda. Muidugi, mõne tõenduse võib M. Sillaots oma väite tõenduseks leida, aga üldistusega võiks ta olla tagasihoidlikum.

Üldistuste üldistus on see, et „autor naise sisimat omapära ei tunne, et see teda võib-olla ei huvitagi, — sellest see Metsanurga naiskujude omapärane ähmasus, ühekülgsus ja kuivus, sellest see kidurus ja elumahlade puudus Metsanurga naiskujudes... Võõras on Metsanurga romaanide naiskujudele kõik iginaiselikult värsked ja mahlakas, tõelist soojustki on neis vähe, ka Kristi-tüüpi („hella sõbratari“ tüüpi) naistes“. (Minu sõrendus. M. M.) Oleme rääkinud! Ja mina arvasin ikka, et „hella sõbratari“ soojus (nagu Viisa „Taavet Sooveres“, Vaike „Ümera jõel“, jt.) on tõeline!

Üldistustega, kuigi need on tsitaatidega tõestatud, peab, nii hõlpus kui nende varal ongi kirjaniku ande laadi, tema hingelist hoiakut ja vaimset kallakut lugejale selgitada, üsna ettevaatlik olema. Tsitaatide kuhjamine siin üksi veel ei aita. Statistika eriteadlane on kord niisuguse kindla tõestusmaterjali kohta, nagu seda on arvustiku andmed, öelnud: „Statistika on kui tiisel: kuhu pöörad, sinna ka viib.“ Nõndasama võiks öelda tsitaatide kohta. M. Sillaotsa viimase veerandsaja ilukirjanduslik toodang koosneb kahest teosest (ma ei nimeta seda vähest arvu laitvas mõttes), lastejutud arvestamata. Neis kahes teoses (umbes 380 leheküljel) paneb ta mehele tervelt viis naistegelast, peale selle liimib kokku ühe pragunenud abielu. Kui kerge oleks siin ühes Otto Weiningeriga (kuulsa raamatu „Sugu ja iseloom“ autor) teha üldistus: naise (siin nais- autori) üks põhiomadusid on — paarimineku sobitada. Kui oled M. Sillaotsa „Viiskümmend aastat“ ja „Neli saatust“ läbi lugenud, siis näed, et nii esimeses kui ka teises näitub peategelane pangaametnikuga, kellel on või kes omandab Nõmmel oma maja. Need abielud on väga õnnelikud. Kui kerge oleks sellest nüüd teha üldistus (ja tsitaatidega kinnitada!): õnnelikud on need abielud, mis sõlmitud pangaametnikuga, kes omab või kes omandab Nõmmel maja.

Tõin need näited, et öelda: üldistusteks on kerge materjali leida, eriti siis, kui tahetakse mitte teoste tõelisi väärtusi esile tõsta, vaid nõrku külgi „veenvalt“ näidata.

Veel ütleb M. Sillaots, et ma olevat „naist käsitlehes ainult kirjeldamisega“ (!?) piirdunud. Aga ometi olen ma, peale igaihe kohta antud mõnerealise kirjelduse, lasknud igas romaanis oma naistegelasi mõnesajal leheküljel esineda, küll tegudes, küll sõnades, olen mõnikord nende

elamusi, tundmisi, soove ja unistusi kirjeldanud (kuigi eelistan sisemaailma väljendust tegevuses). Kuidas küll arvustaja seda pole tähele pannud!

Mina olevat oma naistegelaste välimust rohkete detailidega kirjeldanud. See võte ei ole kirjanduslikus loomingus kuidagi taunitav, seda tõendab M. Sillaots tegelikult isegi, kui ta näit. arvustuse poolt autobiograafiliseks tunnistatud „Viiekümne aasta“ peategelast Marit kirjeldades ütleb, et ta mõjunud „oma pehmelt-lainelise, meeleskohtadelt ja kuklast kiharduva poisipeaga erandlikuna ja omapäraselt kütkestavana. Tema nägu polnud ehk ilus, kuid selles oli palju loomulikku peenust ja sarmi, eriti neil hetkil, mil tavalise kinnise ilme sulades nägu muutus peaaegu lapselikult avalaks, huuled soojalt naeratasid ja tumehallides silmades süttis soe helk... Kehalt oli ta sale ja sihvakas nagu noor tütarlaps...“ (lk. 114—115). Lehekülg hiljem on pangaametnik Peebu, Mari tulevase mehe kirjelduses öeldud: „Nägu? Noh, leegitsev-siniseid silmi ega sügavumusti juukseid Peebul ei olnud; ta juuksed olid sageli-esinevat tumeruuge ja heleblondi vahelmist värvi, näiliselt pehmed, siledad, õige tihedad... Peebu silmad olid sügavhallid, natuke nukrutsevad, naeru puhul aga südamlikult sädelevad — avameelse, hea, usaldatava inimese ustavad silmad!“

Kummastki teosest võiks veel tuua rea näiteid tegelaste välimuse „kirjeldamise usinusest“, kuigi autor neis väheusutav on (nagu toodud näidetes kaldumine idealiseerimisse, mis küll seletatav autobiograafilisusega).

Iga kirjaniku tegelaste juures võib leida olulisi ja vähem olulisi, juhuslikke momente ning atribuute. Objektiivne arvustaja katsub leida esimesi ja nende põhjal otsustada, üldistada ning hinnata.

Kui aga arvustaja mõnesuguseil põhjusil ei suuda olla objektiivne, siis kasutab ta eitavate tulemuste tõenduseks neid teisi, vähem olulisi, juhuslikke momente ning atribuute.

Ma loodan, et ma nende märkuste läbi M. Sillaotsa huvi oma teoste vastu ei ole vähendanud, küll aga näeksin meelsasti, et ta neid hinnates suudaks olla niisama objektiivne nagu meie primad arvustajad.

Mait Metsanurk.

Üksiknumbri hind 50 s.